

Convenant ‘Stappen naar een dierwaardige veehouderij’

Partijen

1. De Minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, handelend in de hoedanigheid van bestuursorgaan, mevrouw F.M. Wiersma, hierna te noemen: “de minister van LNV”.
 2. Land- en Tuinbouworganisatie Nederland, te dezen vertegenwoordigd door de heer G. Koopmans, hierna te noemen: LTO.
 3. Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw W. Aelmans-Kicken (pluimveehouderij), de heer R. Klein Teeselink (melkveehouderij) en de heer T. van der Mark (varkenshouderij), hierna te noemen: NAJK.
 4. Producenten Organisatie Varkenshouderij, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw L. Verriet, hierna te noemen: POV.
 5. LTO vakgroep Pluimveehouderij, te dezen vertegenwoordigd door de heer C. de Jong, hierna te noemen: LTO vakgroep Pluimveehouderij.
 6. Centrale Organisatie voor Broedeieren en Kuikens (COBK), te dezen vertegenwoordigd door de heer M.A.T van Beek, hierna te noemen: COBK.
 7. Algemene Nederlandse Vereniging van Eierhandelaren en Eiproducentfabrikanten (Anevei), te deze vertegenwoordigd door de heer W.S.J.M. Buck, hierna te noemen: Anevei.
 8. De melkveehoudersorganisaties DDB (vertegenwoordigd door mevrouw S. van Keimpema), LTO (vertegenwoordigd door de heer E. Wunnekink), NMV (vertegenwoordigd door de heer H. Endendijk), NAJK (vertegenwoordigd door de heer R. Klein Teeselink), en zuivelverwerkersorganisatie NZO (vertegenwoordigd door de heer R. van Buitenen), die samenwerken in ZuivelNL, te dezen vertegenwoordigd door de heer A. Schimmel, hierna te noemen: ZuivelNL.
 9. C.B.L. Centraal Bureau Levensmiddelenhandel, te dezen vertegenwoordigd door de heer M. Jansen, hierna te noemen: CBL.
 10. Centrale Organisatie voor de Vleessector, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw M. Houben, hierna te noemen: COV.
 11. Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie, te dezen vertegenwoordigd door de heer C.J. Adema, hierna te noemen: FNLI.
 12. Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw E.A. Bien, hierna te noemen: De Dierenbescherming.
 13. Stichting Caring Farmers, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw A. Harberink, hierna te noemen: Caring Farmers.
- Partijen genoemd onder 2, 3, 4, 5, 6, 7 en 8 hierna samen te noemen: Sectorpartijen.
 - Partijen genoemd onder 9, 10 en 11 hierna samen te noemen: Markt- en ketenpartijen.
 - Partijen genoemd onder 12 en 13 hierna samen te noemen: Maatschappelijke partijen.
 - Alle Partijen hierna samen te noemen: “Partijen”.

Partijen overwegen het volgende

- A. De veehouderij staat in zijn geheel en per sector voor de grote uitdaging om in 2040 een veehouderij te hebben gerealiseerd, zoals die door de Raad voor Dieraangelegenheden (hierna: RDA) is geschetst in haar zienswijze "Dierwaardige veehouderij" uit 2021, waarbij de zes leidende principes¹ als uitgangspunt worden gehanteerd (zie figuur 1). De aanbevelingen uit deze zienswijze vormen het vertrekpunt voor dit Convenant.
- B. Partijen willen samen invulling geven aan stappen naar een dierwaardige veehouderij in de periode 2025-2040. Partijen benadrukken het belang van de samenhang tussen de zes leidende principes van de RDA zienswijze "Dierwaardige veehouderij" uit 2021, voor de verdere doorontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij.
- C. Partijen onderschrijven het belang en de maatschappelijke wens van een versnelde ontwikkeling naar een dierwaardigere veehouderij en erkennen de hieruit voortvloeiende uitdagingen. Partijen spreken van 'dierwaardige veehouderij' als voor de desbetreffende diersoort invulling is gegeven aan de zes leidende principes van de RDA zienswijze "Dierwaardige veehouderij" uit 2021.
- D. De stappen die tijdens het convenanttraject worden gezet, zijn elk voor zich bijdragen aan het bereiken van het gewenste eindbeeld. Met dit Convenant wensen de Partijen te komen tot een coherente set van afspraken die recht doet aan de benodigde inspanningen om het bereiken van een dierwaardigere veehouderij eenduidigheid en snelheid te geven.
- E. Partijen erkennen dat het convenanttraject inspanningen vergt van het hele voedselsysteem, waar veehouders, ketenpartijen, overheden, maatschappelijke organisaties en consumenten onderdeel van uitmaken en dat deze inspanningen tezamen het karakter hebben van een continue doorontwikkeling.
- F. Partijen erkennen dat om de afgesproken stappen te kunnen zetten in zijn algemeenheid aan de randvoorwaarden (zie Artikel 8) in dit Convenant moet worden voldaan. De Partijen willen zo veel mogelijk samen optrekken bij het invullen van deze randvoorwaarden.

¹ De RDA komt tot zes leidende principes voor een dierwaardige veehouderij waarin het dier een positieve staat van welzijn ervaart: "Een dierwaardige veehouderij biedt het dier een omgeving die de zes leidende principes waarborgt":

1) Erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier

Respect voor de eigen waarde van het dier als wezens met gevoel die pijn en plezier kunnen ervaren. Dit betekent geen ingrepen (snavel behandelen, staarten couperen, onthoornen, e.d.), grenzen aan het aanpassen van het dier via fokkerij, en oog voor eigen belangen van het dier.

2) Goede voeding

Voldoende water en voer van goede kwaliteit.

3) Goede omgeving

Een comfortabele en veilige omgeving met een goed klimaat (temperatuur, frisse lucht, bioritme).

4) Goede gezondheid

Een goede gezondheid waarborgen, en pijn voorkomen (ook qua verwondingen door soortgenoten).

5) Natuurlijk gedrag

Voldoende mogelijkheden om essentiële natuurlijke gedragingen te vertonen en behoeften te vervullen: rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal gedrag.

6) Positieve emotionele toestand het dier in staat is om te reageren op de veranderende sociale en fysieke omgeving en een toestand bereikt die het als overwegend positief ervaart ('A life worth living'). Deze toestand komt voort uit het voldoen aan alle voorgaande principes."

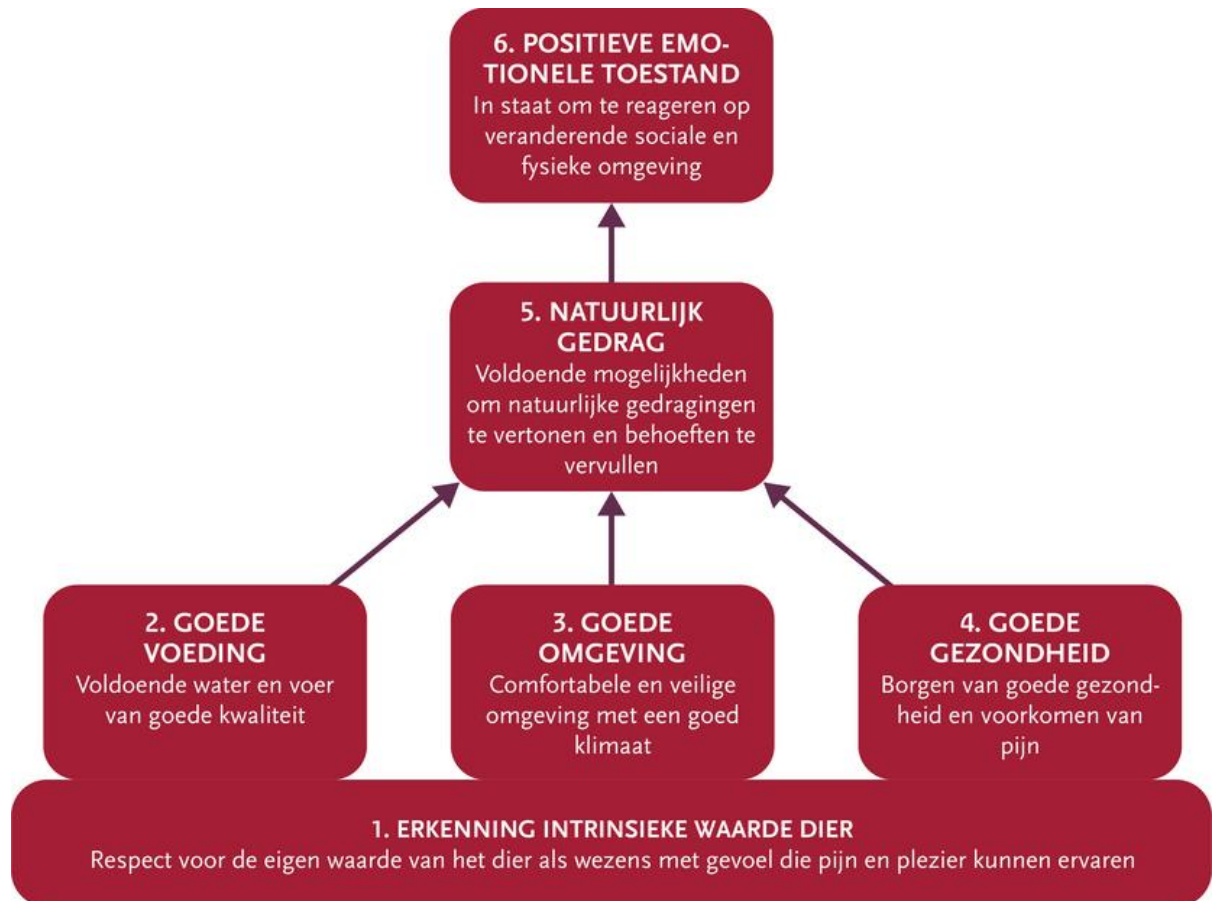
- G. Partijen erkennen dat een van de dragende beginselen van het Convenant is dat de markt producten afneemt tegen een prijs waarbij (primaire) ondernemers - ook bij meerkosten van dierwaardige veehouderij - een redelijk inkomen kunnen verwerven.
- H. Partijen erkennen dat voor de doortonwikkeling naar een dierwaardige veehouderij de integraliteit van de verschillende opgaven van groot belang is.
- I. Partijen realiseren zich dat de Nederlandse dierlijke productie in en buiten Nederland (Europese Unie en daarbuiten) wordt afgezet. Voor iedere veehouderijsector (en onderdelen daarvan) is de verhouding Nederlandse, Europese en mondiale markt verschillend. Deze verschillen zullen tot uiting komen in de uitwerking van de afspraken binnen het Convenant.
- J. Partijen willen bij de stapsgewijze doorontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij waar mogelijk aansluiten op al lopende processen.
- K. Partijen erkennen dat bij elke transitie de voorhoede een belangrijke rol speelt en dat daarom extra aandacht nodig is om koplopers (waaronder extensieve en kleinschalige bedrijven) te stimuleren, zich verder te laten ontwikkelen en hobbels voor hen weg te nemen.
- L. De opgave om stappen te zetten naar een dierwaardige veehouderij in 2040 vloeit voort uit de Wet dieren (artikel 2.3a). Partijen benadrukken dat hiervoor redelijke overgangstermijnen nodig zijn, gericht op het kunnen terugverdienen van investeringen die noodzakelijk zijn om aan de regels in de Algemene Maatregel van Bestuur dierwaardige veehouderij (hierna: AMvB) te voldoen. Dit vraagt om permanente bijstelling van de balans tussen dierwaardigheid en economie.
- M. Met de proces- en doelafspraken in dit Convenant en de regels in de AMvB, gaan de Partijen aan de slag. Gedurende het convenanttraject zullen de Partijen hoogstwaarschijnlijk knelpunten tegenkomen. De Partijen spreken vertrouwen uit om deze knelpunten op te lossen in het verband van het Convenant en de afgesproken werkwijze.
- N. Partijen benadrukken dat conform de toelichting op het (gewijzigde) amendement De Groot/Van Campen² in het vervolgproces ook voor andere dierlijke sectoren en andere onderwerpen separate afspraken aan de orde zijn.

Samenwerking

Partijen erkennen de volgende waarden voor de samenwerking binnen het Convenant:

- Partijen voeren noodzakelijke discussies met respect voor elkaar.
- Partijen zijn niet gelijk, wel gelijkwaardig.
- Partijen zijn transparant over de bereikte resultaten.
- Partijen worden scherp gehouden door strakke en onafhankelijke monitoring.
- Partijen zullen zich tot het uiterste inspannen; zij zijn echter niet tot het onmogelijke gehouden.

² [Kamerstuk 35746, nr. 30 | Overheid.nl > Officiële bekendmakingen](#)



Figuur 1. De zes leidende principes als uitgangspunt van een dierwaardige veehouderij.

Partijen spreken het volgende af

Artikel 1. Doel en reikwijdte

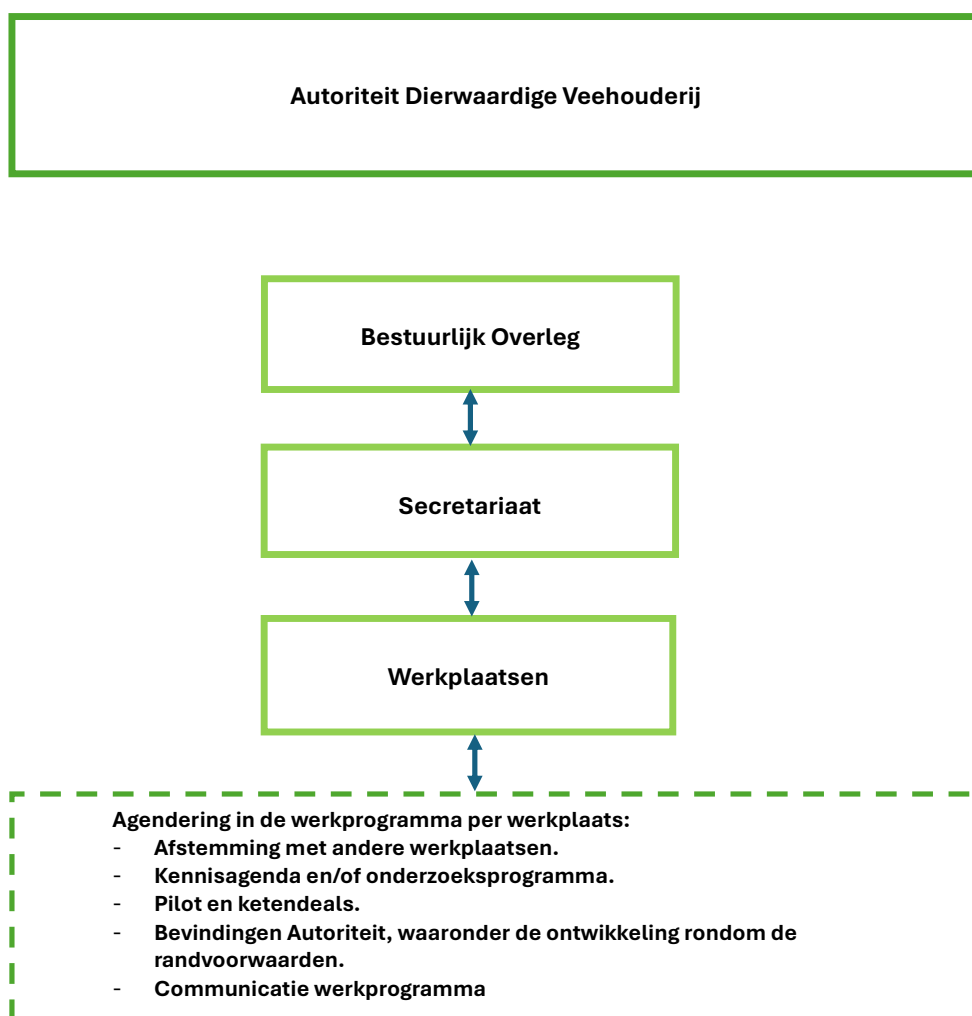
1. Partijen streven naar een dierwaardige veehouderij, zoals die door de RDA is geschetst in haar zienswijze "Dierwaardige veehouderij" uit 2021, waarbij de zes leidende principes als uitgangspunt worden gehanteerd. De aanbevelingen uit deze zienswijze vormen het vertrekpunt voor dit Convenant.
2. Partijen hebben met dit Convenant tot doel om samen te komen tot een situatie, waarin alle dieren -in bij dit Convenant aangesloten sectoren- in de Nederlandse veehouderij worden gehouden in diergericht ontworpen systemen, zoals beschreven in de RDA zienswijze dierwaardige veehouderij, 2021.
3. Partijen hebben met dit Convenant daarbij als doel om samen te komen tot een situatie waarin alle Nederlandse markt- en ketenpartijen die betrokken zijn bij de afzet van producten -uit bij dit Convenant aangesloten primaire sectoren- van de Nederlandse veehouderij een evenredige bijdrage leveren aan het streven naar 100% dierwaardigheid in de Nederlandse winkelschappen, instellingen en andere out of home locaties en - voor zover aan de orde – aan het vergroten van de marktvraag naar dierwaardige producten in Europa en het bevorderen van de afzet van Nederlandse dierwaardige producten met een focus op kansrijke afzetmarkten in Europa.
4. Dit Convenant heeft betrekking op alle diercategorieën die gehouden worden in de sectoren pluimveehouderij (legpluimvee (incl. opfok) en vleeskuikens (incl. ouderdieren)), melkveehouderij en varkenshouderij. Voor de kalversector is een door de Dierenbescherming, Stichting Brancheorganisatie Kalversector (SBK), ZuivelNL, COV en de minister van LNVN ondertekend addendum aan dit Convenant gehecht met de afspraak om voor alle RDA principes op korte termijn tot overeenstemming te komen over concrete stappen.
5. Met dit convenant wordt gewerkt aan stappen richting een situatie, waarin dieren worden gehouden in diergericht ontworpen systemen. Partijen benadrukken dat voor de verdere invulling van een dierwaardige veehouderij ook de andere dierlijke sectoren, andere markt- en ketenpartijen en andere onderwerpen (transport, slacht, fokkerij, maar ook het terugdringen van veelvoorkomende aandoeningen en ziektes bij dieren in de veehouderij of het stoppen met het fokken en houden van dierrassen met kenmerken die schadelijk zijn voor hun welzijn of gezondheid) relevant zijn. Deze andere onderwerpen kunnen in de toekomst onderwerp zijn van afspraken tussen Partijen.

Artikel 2. Belangrijke bouwstenen van het Convenant

1. Partijen werken gezamenlijk aan verschillende bouwstenen die bijdragen aan een gefaseerde aanpak, waarbij stapsgewijs wordt toegewerkt naar een dierwaardigere veehouderij. De bouwstenen zijn aan elkaar verbonden als een totaalpakket.
2. De belangrijke bouwstenen van het convenant zijn:
 - a. Governance Convenant
 - b. Werkprogramma per werkplaats
 - c. Kennisagenda en onderzoeksprogramma
 - d. Pilots en Ketendeals
 - e. Autoriteit Dierwaardige veehouderij (hierna: Autoriteit)
 - f. Randvoorwaarden
 - g. Markt en keten
 - h. Communicatie
3. In dit Convenant worden onder andere afspraken gemaakt over de uitwerking van de onder lid 2 genoemde bouwstenen.

Artikel 3. Governance Convenant

1. Partijen komen overeen dat:
 - a. de structuur van uitvoering en aansturing van het totaalpakket aan onderdelen en activiteiten in dit Convenant bestaat uit een Bestuurlijk Overleg (hierna: BO), een secretariaat, werkplaatsen en de Autoriteit (Figuur 2);
 - b. het BO bestaat uit maximaal twee vertegenwoordigers per Partij en staat onder voorzitterschap van een nader te bepalen, door Partijen aangewezen, onafhankelijke voorzitter. Hiermee vervalt de Hoofdtafel Convenant dierwaardige veehouderij;
 - c. het BO als taak heeft om overkoepelend kaders en prioriteiten te stellen, doelen te formuleren en afspraken te maken met de Partijen over het stapsgewijs toewerken naar een dierwaardige veehouderij;
 - d. de minister van LNV de organisatie van het BO en het secretariaat faciliteert;
 - e. de voorzitter en het secretariaat minimaal twee keer per jaar een vergadering van het BO organiseren en voorbereiden.



Figuur 2: Governance van het Convenanttraject "Stappen naar een dierwaardige veehouderij"

Artikel 4. Werkprogramma per werkplaats

1. Partijen komen overeen dat:
 - a. er werkplaatsen komen, waarin wordt samengewerkt aan de uitwerking en uitvoering van een werkprogramma voor stappen naar een dierwaardige veehouderij. Het betreft een werkplaats per veehouderijsector, een werkplaats voor 'dieren in natuurlijke systemen', een werkplaats voor markt en keten en een werkplaats voor het Ministerie van LNV;
 - b. de werkplaatsen toegankelijk zijn voor alle Partijen;
 - c. de werkplaatsen gebruik kunnen maken van een vorm van een flexibele schil van partijen die situationeel worden gevraagd om aan te sluiten of mee te denken;
 - d. het voorzitterschap van de werkplaatsen in overeenstemming met de betrokken Partijen per werkplaats wordt ingevuld;
 - e. in en tussen de werkplaatsen de advisering van en kennisuitwisseling tussen de Partijen een doorlopende samenwerking is;
 - f. de werkplaatsen het secretariaat informeren voor de voorbereiding van het BO, waarbij de voorzitter van de werkplaats verantwoordelijk is voor de rapportage over de voortgang via het secretariaat naar het BO.

Werkprogramma

2. Partijen komen overeen dat:
 - a. er per werkplaats een (jaarlijks) werkprogramma wordt opgesteld;
 - b. het werkprogramma per werkplaats ter accordering wordt voorgelegd aan het BO;
 - c. het werkprogramma per werkplaats wordt betrokken bij het toetsen van de voortgang door de Autoriteit;
 - d. het werkprogramma voor zover van toepassing, zowel de vastgestelde tussendoelen van de stappen naar een dierwaardige veehouderij uit de afspraken in de plannen van aanpak of routekaarten die onderdeel zijn van het Convenant (zie bijlagen), als de implementatie van de regels in de AMvB bevat.
 - e. er bij de invulling van het werkprogramma per werkplaats worden gezien of er kan worden voortgebouwd op reeds lopende programma's binnen de betreffende sector³;
 - f. de werkprogramma's voor het jaar 2026, uiterlijk 31 december 2025 klaar zijn.

Artikel 5. Onderzoek en kennisoverdracht

1. Partijen komen overeen dat;
 - a. kennis van belang is als het gaat om integraal onderzoek (dierinhoudelijk en duurzaamheidsopgaves, markt en keten en randvoorwaarden), zowel praktische kennis als wetenschappelijk kennis:
 - i. Er komt met inbreng van o.a. de Partijen een eerste kennisagenda⁴. Deze is medio 2025 gereed en zal periodiek moeten worden herhaald/onderhouden.
 - ii. In de werkplaatsen krijgt de kennisagenda een plek, waarin onderzoeksprojecten en pilotprojecten op een kwalitatief goede manier verder worden uitgewerkt.
 - iii. Onderzoeken worden breed uitgevoerd door kennisinstellingen.

³ Zoals de Coalitie Vitale Varkenshouderij (Coviva), het Programma Duurzame Zuivelketen en het sectorplan Veal Forward

⁴ Opgesteld door de WUR

- iv. Op basis van huidige en nog beschikbaar te stellen onderzoeksbudget/regeling kunnen deze onderzoeken ten uitvoer worden gebracht.
- b. er voortgebouwd wordt op lopende onderzoeksprogramma's en gebruik wordt gemaakt van bestaande kennis;
- c. dierwaardigheid wordt ingebed in kennis- en innovatieprogramma's die worden uitgevoerd in het kader van de integrale verduurzaming van de landbouw, om te zorgen voor oplossingen die integraal goed werken, op een wijze die ervoor zorgt dat kennisontwikkeling en kennisdeling ook integraal worden bekeken;
- d. de minister van LNV onderwijsinstellingen vraagt om te zorgen dat kennis over dierwaardige veehouderij goed landt in het (landbouw)onderwijs en er voldoende koppeling is tussen theorie en praktijk. Hierbij zal ook aandacht worden gegeven aan verplichte scholing, opleiding en vaardigheden voor erfbetreders om goed te kunnen adviseren over het toepassen van dierwaardige veehouderij in de landbouwpraktijk;
- e. Partijen het delen van kennis over dierwaardige veehouderij willen stimuleren. Voor het vormgeven van deze kennisdeling kan de kennisbehoeften in de praktijk, zoals bijvoorbeeld de kennisbehoefte van de consument en eerdere publiekscampagnes helpen voor de verdere invulling ervan.

Artikel 6. Pilots en ketendeals

1. Partijen komen overeen dat:
 - a. veehouderijen innovatieve technieken kunnen testen en meten. Partijen bezien of de bestaande mogelijkheden toereikend zijn en verkennen of deze mogelijkheden indien nodig kunnen worden uitgebreid;
 - b. "pilots en ketendeals"⁵ nodig zijn om een experimenteeromgeving te creëren, waarin verschillende partijen samenwerken om maatregelen naar een dierwaardigere veehouderij in de praktijk te kunnen ontwikkelen en testen en zich voordoende knelpunten oplossen;
 - c. in de werkplaatsen de voorstellen worden uitgewerkt voor pilots en ketendeals, waarbij relevante deskundigen, zoals onafhankelijke (praktijk-) wetenschappers worden betrokken voor de borging van de kwaliteit;
 - d. bij de uitwerking van de ketendeals afstemming plaats vindt met het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke Producten;
 - e. op basis van huidige en nog beschikbaar te stellen pilot- en ketendeals, budgetten/regelingen deze voorstellen ten uitvoer worden gebracht;
 - f. er daar waar mogelijk wordt voortgebouwd op bestaande proeflocaties en bestaande kennis.

Artikel 7. Autoriteit Dierwaardige Veehouderij

1. Partijen onderschrijven de noodzaak om voorgenomen stappen en resultaten van ontwikkelingen te laten monitoren en in onderlinge samenhang te toetsen door de Autoriteit.
2. Partijen stellen daartoe een Autoriteit in, die een publiek-private rechtsvorm krijgt, die:
 - a. onafhankelijk opereert van partijen die een belang hebben in de ontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij;
 - b. de integrale ontwikkeling naar dierwaardige veehouderij overziet en handelt vanuit de volle breedte van deze opgave;
 - c. transparantie biedt;

⁵ Voorbeelden in rapport 'Naar toegevoegde waarde(n) door samenwerking in de keten' maart 2023: https://cms.dierenbescherming.nl/assets/common/default/Documenten/20230323_Rapport_Dierenbescherming_Verbeteren-verdienmodel.pdf

- d. de minister van LNV heeft een daartoe geëigende procedure te doorlopen.
3. Partijen komen overeen dat de taken van de Autoriteit zijn;
 - a. monitoren, rapporteren, evalueren en signaleren van de voortgang van de gemaakte afspraken binnen het convenant tussen partijen. Op veehouderijsectorniveau, welke stappen er worden gerealiseerd richting een dierwaardige veehouderij, zoals vastgelegd in de plannen van aanpak, de Routekaarten van de verschillende partijen en de AMvB;
 - b. monitoren, rapporteren, evalueren en signaleren van de mate, waarin de voorwaarden worden gerealiseerd, met name vergunningverlening, markt en financiering, knellende regelgeving en transparantie over de vergoeding voor extra eisen gesteld aan de primaire producenten;
 - c. monitoren, rapporteren en signaleren van de voortgang van partijen buiten het convenant, die in de gehele keten van productie tot en met verkoop van voedselproducten van dierlijke oorsprong betrokken zijn;
 - d. monitoren van de ontwikkelingen van en tussen Nederlandse keurmerken voor dierwaardige producten aan de hand van een nog te ontwikkelen systeem van ranking, die het mogelijk maakt om op een transparante wijze Nederlandse keurmerken voor dierwaardige producten in de markt en keten te vergelijken, zodat spelers in de markt- en keten kunnen beoordelen wat dit betekent voor hun prestaties in de dedicated supply chains⁶;
 - e. inschatten van de ontwikkelingen en adaptatie van hogere standaarden voor dierenwelzijn in de relevante markten waar de producten terecht komen (absorptievermogen en bereidheid markt voor een bredere standaard);
 - f. periodieke analyse en advies geven richting Partijen/BO en daarmee indirect ook richting parlement over next steps (liggen op koers, markt ontwikkelt sneller, dus hoe versnellen, of markt ontwikkelt minder snel en wat zijn daarvan de oorzaken en de consequenties);
 - g. gevraagd en ongevraagd advies geven aan Partijen/BO.
4. Om aan rol en taken te kunnen voldoen komen de Partijen overeen dat de Autoriteit;
 - a. een onafhankelijke efficiënte werkorganisatie inricht;
 - b. in het kader van transparantie, wordt voorzien van benodigde data, producten, systemen en overige informatie, nodig voor het monitoren, rapporteren, evalueren en signaleren van de voortgang van de gemaakte afspraken in het Convenant door actieve medewerking van partijen;
 - c. een daartoe strekkend budget tot haar beschikking heeft, waarbij de financiering van de Autoriteit⁷ breed is. De financiering moet gedragen worden door meerdere partijen (breder dan het convenanttraject), waarbij de bijdrage van het bedrijfsleven en de staatssteuntoets kan doorstaan.
5. Partijen komen overeen dat een verkenner/kwartiermaker wordt aangesteld om de opzet van de werkzaamheden van de Autoriteit voor te bereiden.
6. Partijen komen overeen dat nadere vormgeving en werkwijze van de Autoriteit door een aan te stellen verkenner/kwartiermaker wordt uitgewerkt.
7. Er wordt een commissie van toezicht ingesteld die toezicht houdt op de onafhankelijkheid van de Autoriteit.
8. De rapportages van de Autoriteit zijn openbaar en inzichtelijk voor het publiek.

⁶ In dedicated supply chains, ook wel strategische ketensamenwerking, wordt gewerkt binnen vaste ketenrelaties met langjarige contracten en duidelijke levering- en afnamegaranties. Daarbij is ook aandacht voor het verdienvermogen en krijgen boeren een eerlijke beloning voor hun investeringen.

⁷ Zodra duidelijk is wat de kosten gaan zijn, moet nadere besluitvorming nog plaats vinden.

Artikel 8. Randvoorwaarden

1. Partijen zijn van mening dat de doorontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij gelijk moet oplopen met de realisatie van de randvoorwaarden. Partijen zijn van mening dat de Autoriteit zich bij de fasering van stappen van zowel het Convenant als de AMvB, daarover uitspreekt.
2. Partijen stellen vast dat voor het zetten van stappen naar een dierwaardige veehouderij binnen de kaders van dit Convenant de volgende randvoorwaarden cruciaal zijn:
 - a. Benodigde investeringen kunnen in zijn algemeenheid worden gedaan.
 - b. Een (omgevings-)vergunning voor één of meer activiteiten als die vergunningsplichtig zijn, kan in zijn algemeenheid verkregen worden voor de noodzakelijke wijzigingen in bestaande en nieuwe stallen.
 - c. Er is een markt met een positieve business case voor dierwaardig geproduceerde producten die opschaling mogelijk maken.
 - d. De doorontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij vindt plaats in samenhang met de toekomstige eisen voor emissies en andere duurzaamheidsopgaven.
3. Met betrekking tot lid 2a (investeringen) komen de Partijen het volgende overeen:
 - a. De Minister van LNV spant zich in dat, binnen de budgettaire kaders, in bestaande en nieuwe relevante subsidie- en/of andere regelingen, de doorontwikkeling naar dierwaardige veehouderij een volwaardige en expliciete plek krijgt in de belangenafweging, zodat die regelingen potentieel benut kunnen worden voor de doorontwikkeling en de uitrol van bewezen en praktijkrijpe dierwaardige systemen.
 - b. Partijen spannen zich in om samenwerking te zoeken met banken en andere financiële instellingen met als doel om private financiële ondersteunende instrumenten te ontwikkelen die bijdragen aan de doorontwikkeling van een dierwaardige veehouderij, in de vorm van de uitrol van bewezen en praktijkrijpe dierwaardige systemen.
 - c. Partijen erkennen dat de benodigde investeringen gedaan moeten kunnen worden passend bij de afschrijvingstermijn van het bedrijf en binnen het natuurlijk investeringsritme of binnen de facetten die de markt de primaire bedrijven biedt. Stappen naar een dierwaardige veehouderij kunnen sneller genomen worden, indien primaire bedrijven financiële tegemoetkoming ontvangen om de gewenste stap te kunnen maken⁸.
4. Met betrekking tot lid 2b (vergunningen) stellen de Partijen het volgende vast:
 - a. Om stappen te kunnen zetten richting een dierwaardige veehouderij is het voor veehouders noodzakelijk om binnen de geldende beslistermijnen een (omgevings-)vergunning voor één of meer activiteiten als die vergunningsplichtig zijn, te krijgen voor het uitvoeren van benodigde aanpassingen.
 - b. De Minister van LNV zet -in het kader van ministeriële commissie Economie en Natuurherstel- er samen met het bevoegd gezag (provincie, gemeenten) en andere departementen maximaal op in, dat bestaande en nieuwe knelpunten aanzien van het verkrijgen van een (omgevings-)vergunning voor één of meer activiteiten als die vergunningsplichtig zijn, om een stal aan te passen om stappen te zetten naar een dierwaardige veehouderij, worden geadresseerd en weggenomen.

⁸ Hierbij is het belangrijk om de gemiddelde normen van financiële resultaten binnen de sector te hanteren in overeenstemming met de KWIN-normen.

5. Met betrekking tot lid 2c (verdienmodellen) komen de Partijen het volgende overeen:
 - a. Partijen zetten in op een gelijk Europees speelveld. Daartoe wordt ingezet op het zoveel mogelijk harmoniseren en verbeteren van de Europese dierenwelzijnswet- en regelgeving. Inzet is om het vijf-domeinenmodel van Mellor (in de interpretatie van de RDA zoals toegepast in de zes leidende principes) als uitgangspunt te hanteren bij de herziening van de EU-dierenwelzijnsregelgeving.
 - b. Partijen zetten zich in om de marktvraag naar dierwaardig geproduceerde producten in Nederland te ontwikkelen en verder te verbreden naar alle relevante afzetkanalen voor dierlijke producten. Daartoe wordt de samenwerking gezocht met partijen die nog niet betrokken zijn bij dit Convenant.
 - c. Partijen zetten zich in om ook de Europese marktvraag (met een focus op kansrijke Europese markten) naar dierwaardig geproduceerde producten te ontwikkelen en verder te verbreden, o.a. via het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke Producten.
 - d. Partijen zetten zich in, zo mogelijk samen met gelijkgestemde landen, om een level playing field te bewerkstelligen op basis van de Nederlandse dierwaardigheidsregels in de gehele EU, alsmede het stellen van dezelfde dierwaardigheidseisen aan import uit derde landen.
 - e. Partijen zetten zich in om private kwaliteitssystemen en keurmerken in te zetten en binnen de kaders van de mededingingswetgeving op elkaar afgestemd om te bevorderen dat bovenwettelijke eisen met betrekking tot stappen naar een dierwaardige veehouderij, een plek verwerven en behouden in de markt, zodat zij op die manier als voorlopers bijdragen aan de verdere doorontwikkeling en de markt voor dierwaardige producten wordt vergroot.
6. Met betrekking tot lid 2d (verbinding emissies en andere duurzaamheidsopgaven) komen de Partijen het volgende overeen:
 - a. Partijen spannen zich ervoor in dat innovaties op andere duurzaamheidsopgaven ook bijdragen aan dierwaardige veehouderij en in ieder geval niet ten koste gaan van dierwaardigheid.
7. Partijen zetten erop in dat stappen naar dierwaardige veehouderij ook voor koplopers, waaronder kleinschalige extensieve bedrijven, kunnen worden gezet.
8. De minister van LNVN spant zich ervoor in om het ontwerp van de AMvB zodanig in te richten dat rekening wordt gehouden met (a) de onzekerheden die er op dit moment zijn omtrent de gevolgen van de regels in die AMvB voor duurzaamheidsopgaven, waaronder emissies van ammoniak, fijnstof, geur en broeikasgassen (b) de onzekerheden ten aanzien van de vergunningverlening en (c) de terugverdientijd van investeringen om aan die regels te kunnen voldoen en die te betrekken bij het bepalen van de lengte van overgangstermijnen.
9. De minister van LNVN spant zich ervoor in om in de AMvB waar mogelijk met doelvoorschriften te werken. Waar met doelvoorschriften wordt gewerkt, nemen sectorpartijen in de werkplaatsen het voortouw om met relevante partijen en onafhankelijke deskundigen onder andere Gidsen voor Goede Praktijken met goede praktijkvoorbeelden op te stellen en getoetst conform artikel 8.44 Wet Dieren en deze ter beschikking van de sector/veehouders te stellen. Een Gids voor Goede Praktijken als bedoeld in het achtste lid is een leidraad met een privaat karakter om goede praktijken aan houders aan te bevelen.
10. De Minister van LNVN spant zich ervoor in om een evaluatiebepaling op te nemen in de AMvB die inhoudt dat periodiek een verslag wordt opgesteld over de regels in de AMvB die nog niet in werking zijn getreden, dat in elk geval informatie zal bevatten over de

bevindingen van de rapportages van de Autoriteit, de inzichten met betrekking tot emissies en vergunningverlening en het kunnen terugverdienen van investeringen die noodzakelijk zijn om aan de regels in de AMvB te voldoen.

11. Partijen komen overeen dat de voortgang van bovenstaande afspraken worden teruggekoppeld binnen het BO.

Artikel 9. Markt- en keten

1. Markt- en ketenpartijen met ondersteuning van alle partijen spreken binnen de mededingingsrechtelijke ruimte -ieder vanuit haar specifieke taakgebied, scope en verantwoordelijkheid- de ambitie uit om gedurende de looptijd van het convenant:
 - a. de marktvraag naar dierwaardige producten in Nederland te vergroten en te streven naar 100% dierwaardigheid in de Nederlandse winkelschappen, instellingen, online-verkoop en andere out of home locaties;
 - b. zich in te zetten om meerdere partijen aan te laten sluiten zoals aangegeven in artikel 14 lid 1;
 - c. zich in te zetten om de positie van primaire producent en ketenpartijen die investeren in dierwaardigheid te verbeteren door bindende afspraken in de keten te bevorderen;
 - d. langjarige samenwerking en afspraken in onder andere dedicated supply chains (upstream en downstream ten opzichte van de veehouder) te stimuleren, de mogelijke meerkosten om te voldoen aan dierwaardigheid zo laag mogelijk te houden en primaire producenten meerkosten die voortvloeien uit investeringen in dierwaardige veehouderij terug te laten verdienen;
 - e. zich in te zetten om de afspraken uit het Convenant te verwerken in bestaande (top)keurmerken en standaarden, waarbij aandacht is voor verdienvermogen van de veehouder;
 - f. zich in te spannen om te borgen dat producten worden verkocht die daadwerkelijk voldoen aan dierwaardige standaarden waarvoor zij worden verhandeld. Daarvoor wordt in de ketens instrumentaria ontwikkeld op basis van bestaande en eventueel nieuwe technieken en (data)systemen, enerzijds ter borging en anderzijds om oneigenlijk en/of misleidend gebruik te identificeren en waar nodig Autoriteit Consument en Markt (ACM) te verzoeken om een toets uit te voeren;
 - g. een systeem van informatieoverdracht in de keten te promoten waarmee de herkomst en productiewijze van dierwaardige producten transparant inzichtelijk wordt gemaakt, zodat de afnemer en consument een bewuste keuze kan maken voor welke productkwaliteit zij kiest. Dat vraagt transparante en betrouwbare/verifieerbare gegevens van alle schakels in de dierwaardige keten: toeleveranciers van de primaire producent, zakelijke dienstverleners, primaire producent, (tussen)handel, verwerkers (van tussenproducten en eindproducten), groothandel en aanbieders aan de consument;
 - h. wat betreft lid f en g in dit artikel geldt bij voorkeur aan te sluiten op bijvoorbeeld bestaande kritische prestatie indicatoren (KPI's), op de ontwikkeling rond de Corporate Sustainability Reporting Directive- (CSRD) regelgeving en keurmerken;
 - i. afspraken te maken voor een periodieke benchmark die de Nederlandse dierwaardigheidseisen vergelijkt met de eisen in andere landen binnen de EU, waaronder (daar waar mogelijk) een kostenanalyse;
 - j. een kostprijsberekening (en transparantie ervan) van aanvullende investeringen en operationele kosten voor dierwaardigheid te promoten om onderdeel te zijn van de langjarige samenwerking en afspraken, zoals opgenomen in lid c in dit artikel;

- k. de marktvraag naar dierwaardige producten in Europa te vergroten en de afzet van Nederlandse dierwaardige producten op kansrijke afzetmarkten in Europa onder andere via het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke producten te bevorderen;
 - l. in te zetten op productontwikkeling uit de vierkantsverwaardiging om het aandeel dierwaardig geproduceerde producten in het schap te vergroten;
 - m. in te zetten op productontwikkeling van producten van mannelijke dieren en/of dubbeldoeldieren.
2. De afstemming over de afspraken vindt plaats in de werkplaats Markt en keten, waarbij de verbinding wordt gezocht met het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke Producten.
3. Markt- en ketenpartijen voeren gegeven ieders verantwoordelijkheid de afspraken uit, waarbij de voortgang van deze afspraken vanuit de werkplaats wordt teruggekoppeld binnen het BO.

Artikel 10. Communicatie

1. Partijen komen overeen dat;
- a. alle partijen beseffen dat communicatie essentieel is voor het slagen van dit Convenant.
 - b. communicatie een wezenlijk onderdeel is van elk werkprogramma binnen de werkplaatsen (en daarmee ook wordt gemonitord door de Autoriteit);
 - c. Partijen zelf invulling geven aan de communicatie, waarbij waar mogelijk wordt bijgedragen aan communicatie over:
 - i. een dierwaardige veehouderij, met als doel de achterban te informeren en te stimuleren;
 - ii. de impact van Nederlandse dierwaardige producten in het binnen- en buitenland met de focus op de Europese markt.
 - d. in aanvulling op lid c, waarbij na afstemming in het BO ook de mogelijkheid bestaat om collectief te communiceren;
 - e. Partijen uit eigen kracht communiceren en niet ten koste van andere Partijen communiceren.

Artikel 11. Overige zaken

1. Sectorpartijen stimuleren waar nodig hun achterban van veehouders om gebruik te maken van het Vertrouwensloket Welzijn Landbouwhuisdieren en TABOER. Sectorpartijen en de minister van LNV zullen, indien dat nodig blijkt, de capaciteit van het Vertrouwensloket en TABOER uitbreiden.
2. Partijen spreken af dat de verdere stappen naar een dierwaardige veehouderij die bovenwettelijk worden afgesproken en die om significante investeringen vragen, niet verwacht worden van veehouders die schriftelijk kenbaar maken hun bedrijf te gaan stopzetten. De exacte termijnen en/of tijdlijnen hiervoor, wordt per regeling, maatregel en situatie bekeken en uitgewerkt in de werkplaatsen.
3. Partijen zien dat er in alle sectoren koplopers zijn die met hun investeringen, bijvoorbeeld in stalsystemen, significant vooruitlopen op het peloton en erkennen het belang van innoveren en het aantrekkelijk houden daarvan, zodat daarvoor perspectief blijft en desinvesteringen worden vermeden. De minister van LNV zal bij nieuwe dierenwelzijnsregelgeving zoveel mogelijk inzichtelijk maken wat de consequenties zijn voor deze groep en waar nodig en mogelijk daarmee rekening houden bij het ontwerpen van nieuwe regelgeving, bijvoorbeeld door middel van het treffen van langere overgangstermijnen en/of andere passende voorzieningen.

Artikel 12. Financiering

Partijen spannen zich in om de financiën die nodig zijn voor de uitvoering van dit Convenant beschikbaar te stellen.

Artikel 13. Wijzigingen

1. Elke Partij kan de andere Partijen schriftelijk verzoeken om het Convenant te wijzigen. De wijziging behoeft de schriftelijke instemming van alle Partijen.
2. Partijen treden in overleg wanneer de ontwerp-AMvB significant verandert, waardoor de aansluiting met dit Convenant wordt geraakt.
3. Partijen treden in overleg binnen zes weken nadat een Partij de wens daartoe aan de andere Partijen schriftelijk heeft medegedeeld.
4. De wijziging en verklaringen tot instemming worden in afschrift als bijlagen aan dit Convenant gehecht.

Artikel 14. Verbreding Partijen

1. Partijen spreken de noodzaak uit tot een brede vertegenwoordiging van relevante organisaties in dit Convenant te komen, zowel als het gaat om veehouderijsectoren als om markt- en ketenpartijen en zetten zich daarvoor in.
2. Er kunnen nieuwe partijen toetreden tot dit Convenant.
3. Een nieuwe partij maakt haar verzoek tot toetreding schriftelijk bekend aan de onafhankelijke voorzitter van het BO. De partij laat in dit verzoek minimaal weten dat zij de inhoud van het convenant onderschrijft, en geeft aan op welke manier zij wil bijdragen aan de uitvoering ervan.
4. Zodra alle Partijen schriftelijk hebben ingestemd met het verzoek tot toetreding, ontvangt de toetredende partij de status van Partij van het Convenant en gelden voor die Partij de voor haar uit het Convenant voortvloeiende rechten en verplichtingen.
5. Het verzoek tot toetreding en de verklaring tot instemming worden als bijlage aan dit Convenant gehecht.

Artikel 15. Evaluatie

Partijen stellen evaluatiemomenten vast aan de hand waarvan de afspraken in het Convenant gemeten kunnen worden en sluiten hierbij aan de momenten zoals genoemd in de Nota van Toelichting aan de AMvB.

Artikel 16. Geschillen

1. Dit Convenant is niet in rechte afdwingbaar.
2. Een partij die meent dat een geschil bestaat, deelt dat schriftelijk aan de andere partijen mee. De mededeling bevat een aanduiding van het geschil.
3. Binnen 20 werkdagen na de dagtekening van de in het tweede lid bedoelde mededeling zendt elke partij zijn zienswijze omtrent het geschil, alsmede een voorstel voor een oplossing daarvan, aan de Partijen.
4. Binnen 20 werkdagen na afloop van de in het derde lid genoemde termijn overleggen Partijen over een oplossing van het geschil. Elke partij kan zich door deskundigen doen bijstaan. Indien één van de Partijen binnen 10 werkdagen na afloop van de in het derde lid genoemde termijn de wens daartoe kenbaar maakt, wordt het overleg voorgezeten door een door Partijen gezamenlijk of, bij gebreke van overeenstemming daarover binnen twee werkdagen na deze termijn, door een door de minister van LNV te benoemen voorzitter.
5. Elke partij draagt de eigen kosten, voortvloeiend uit de procedure van het tweede tot en met het vierde lid. De kosten van de in het vierde lid bedoelde voorzitter worden door elke partij voor een gelijk deel gedragen.

Artikel 17. Opzegging

Elke Partij kan dit Convenant met inachtneming van een opzegtermijn van zes weken schriftelijk opzeggen.

Artikel 18: Openbaarmaking

1. Binnen 6 weken na inwerkingtreding van dit Convenant wordt de tekst daarvan gepubliceerd in de Staatscourant.
2. Van wijzigingen in het Convenant wordt melding gemaakt in de Staatscourant.

Artikel 19: Inwerkingtreding en convenantcyclus

Dit Convenant treedt in werking met ingang van de dag na ondertekening door alle Partijen en eindigt op 1 januari 2040. Partijen treden uiterlijk 2 jaar voor laatstgenoemde datum in overleg over voortzetting van dit Convenant en betrekken daarbij de evaluaties.

Aldus overeengekomen en in tweevoud ondertekend,

Op 24 juni 2025 te Streefkerk

De Minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur

F.M. Wiersma

.....

Land- en Tuinbouworganisatie Nederland

G. Koopmans

Voorzitter

.....

Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt

R. Klein Teeselink (bestuurder), T. van der Mark (afgevaardigde varkenshouderij),

te dezen vertegenwoordigd door W. Aelmans-Kicken

Vicevoorzitter

.....

Producenten Organisatie Varkenshouderij

L. Verriet

Bestuurder

.....

Land- en Tuinbouworganisatie Nederland vakgroep

Pluimveehouderij/NOP

C. de Jong

Voorzitter

.....

Centrale Organisatie voor Broedeieren en Kuikens

M.A.T. van Beek

Voorzitter

.....

Algemene Nederlandse Vereniging van Eierhandelaren en Eiproduktfabrikanten

W.S.J.M. Buck

Voorzitter

.....

ZuivelNL

Melkveehoudersorganisaties DDB (S. van Keimpema),
LTO (E. Wunnekink), NMV (H. Endendijk),
NAJK (R. Klein Teeselink) en
zuivelverwerkersorganisatie NZO (R. van Buitenen),
te dezen vertegenwoordigd door A. Schimmel (ZuivelNL)
Voorzitter

.....

Centraal Bureau Levensmiddelenhandel

M. Jansen
Directeur

.....

Centrale Organisatie voor de Vleessector

M. Houben
Voorzitter

.....

Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie

C.J. Adema
Directeur

.....

Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren

E.A. Bien
Bestuurder

.....

Stichting Caring Farmers

A. Harberink
Bestuurslid

.....

Bijlagen

De afspraken in de plannen van aanpak en routekaart met de tussendoelen van de stappen naar een dierwaardige veehouderij zijn onderdeel van het Convenant.

- Caring Farmers heeft het [plan van aanpak](#)⁹ ‘Voorwaarts mars naar een dierwaardigere veehouderij’ gepubliceerd.
- De melkveesector heeft de gezamenlijke [routekaart](#)¹⁰ van de bij ZuivelNL aangesloten partijen en De Dierenbescherming gepubliceerd.
- De varkenssector en de pluimveesector hebben samen met de Dierenbescherming de gezamenlijke tussendoelen van de stappen naar een dierwaardige veehouderij vastgesteld. Een samenvatting van beide plannen van aanpak zijn als bijlagen toegevoegd aan het Convenant.

⁹ <http://caringfarmers.nl/wp-content/uploads/2025/06/250618-Koplopersplan-Caring-Farmers-Convenant-Dierwaardige-Veehouderij.pdf>

¹⁰ [ZuivelNL-Routekaart-naar-een-dierwaardiger-en-toekomstbestendige-melkveehouderij-online.pdf](#)



PLAN VAN AANPAK DIERWAARDIGE VARKENSHOUDERIJ

Samen bouwen aan een toekomstbestendige varkenshouderij
met gezonde, robuuste dieren in een diervriendelijke omgeving.

AMBITIES VAN DE VARKENSHOUDERIJ

De Nederlandse varkenshouderij werkt aan ambitieuze doelen: gezonde dieren, gezonde leefomgeving, gesloten kringlopen, vitale dieren en een diervriendelijke houderij. Daarbij horen ook aantrekkelijke verdienmodellen voor varkenshouders, een stevige positie op de markt én een positieve bijdrage aan het klimaat.

POV, Vereniging Biologische Varkenshouders, NAIK en de Dierenbescherming erkennen dat de Nederlandse varkenshouderij al een sterke basis heeft en verdere stappen wil zetten naar een toekomstbestendige, dierwaardige varkenshouderij met gezonde en robuuste dieren. Dit Plan van Aanpak beschrijft de volgende vervolgstappen voor de gezamenlijke ambitie en wordt de komende jaren gezamenlijk uitgevoerd binnen de Coalitie Vitale Varkenshouderij (CoViVa).

Het streven is een varkenshouderij die wereldwijd voorop loopt in zorg voor en behoud van de integriteit van het varken.

- Het welzijn van de varkens is geborgd, ze worden gehouden in een veilige omgeving, met sociaal contact en hebben goede kwaliteit eten en drinken, gegeven op een wijze die past bij het eet- en drinkgedrag van een varken.
- De dieren presteren optimaal met een krulstaart, doordat ze in een stal worden gehouden waar het varken zich comfortabel voelt, kan voldoen aan zijn eigen individuele gedragsbehoeftes en synchronisatie van gedrag mogelijk is door duidelijke functiegebieden.
- Hierbij hoort een gezond stalklimaat met oog voor bijvoorbeeld hitte- en koudestress.
- Ook krijgen ze de juiste zorg op het juiste moment. Ziekten worden zoveel mogelijk voorkomen door individuele zorg en een diergerichte aanpak.

Dit Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij is onderdeel van het Convenant Stappen naar een dierwaardige veehouderij. Dit convenant is opgesteld door sectororganisaties, marktpartijen, ministerie LNV en de Dierenbescherming.

DIERWAARDIGE VARKENSHOUDERIJ

De varkenssector laat al jaren zien dat zij in staat is om grote veranderingen door te voeren. Zo is het antibioticagebruik sinds 2009 met meer dan 70% teruggedrongen. Varkenshouders tonen aan dat zij doelen het beste kunnen behalen wanneer zij ruimte krijgen voor maatwerk, innovatie en ondernemerschap.

De sector toont ambitie door samen met de Dierenbescherming een plan op te stellen en het voortouw te nemen in de ontwikkeling naar een dierwaardige varkenshouderij. In samenwerking met maatschappelijke partners, wordt gewerkt aan een toekomst waarin dierenwelzijn, gezondheid en economische haalbaarheid hand in hand gaan.

Met dit Plan van Aanpak zet de sector verdere stappen richting een toekomstbestendige bedrijfsvoering met gezonde en robuuste dieren.

Proces van transitie

De uitvoering van het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij ligt bij de sector zelf en wordt gecoördineerd vanuit CoViVa. Het transitieproces ziet er als volgt uit:

Fase 1: Binnen de varkenshouderij zijn er marktconcepten die vooroplopen en als eerste invulling kunnen geven aan het Plan van Aanpak.

Fase 2: Na (door)ontwikkeling van dierwaardige praktijken binnen de marktconcepten kunnen steeds meer marktpartijen hierom vragen en kunnen meer en meer varkenshouders deze praktijken overnemen. Stapsgewijs wordt de dierwaardige varkenshouderij onderdeel van het ketenkwaliteitssysteem **Holland Varken Quality**.

Fase 3: Wanneer de overgrote meerderheid is overgestapt, volgt wetgeving als sluitstuk om ook de achterblijvers mee te nemen.

Nieuwe stappen in de uitvoering worden gezet op basis van monitoring en/of het mogelijk is gemaakt om de stappen te zetten. Deze monitoring wordt uitgevoerd door een onafhankelijke autoriteit die alle partijen overstijgt, vergelijkbaar met de Autoriteit Diergeneesmiddelen (SDa). De overheid ondersteunt de transitie met investerings-subsidies en hulp bij vergunningverlening. **De eerste stappen zijn gezet. Nu is het moment om door te pakken.**



DE 6 LEIDENDE RDA-PRINCIPES

Het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij is gebaseerd op de zienswijze 'Dierwaardige veehouderij' van de Raad van Dieraangelegenheden (RDA). De zienswijze is samengevat in 6 leidende RDA-principes. Deze zijn opgesteld in 2021:



Voor varkenshouders vormen deze RDA-principes de basis voor een dierwaardige varkenshouderij. Ze helpen richting te geven aan:

Stalontwerp: Denk aan vrijloopkraamhokken, duidelijke functiegebieden en een optimaal stalklimaat.

Management: Aandacht voor individuele dierzorg, stresspreventie en soorteigen gedrag.

Marktpositie: Voldoen aan maatschappelijke verwachtingen en inspelen op de consumentenvraag. Meerkosten die het gevolg zijn van aanvullende eisen vanuit de markt, worden door de markt vergoed aan de varkenshouder.

Invulling RDA-principes: De RDA-principes zijn leidend in het convenant Dierwaardige Veehouderij en komen terug in sectorplannen zoals het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij.

Hoe varkenshouders de 6 RDA-principes op het eigen bedrijf kunnen toepassen, wordt vastgelegd in de **Gids voor Goede Praktijken**; een praktisch vertaalslag van de RDA-principes en het Plan van Aanpak.

RANDVOORWAARDEN

Om stappen naar een meer dierwaardige varkenshouderij te zetten, moet een aantal randvoorwaarden worden ingevuld. Deze randvoorwaarden gelden voor de hele keten, maar zeker ook voor de individuele varkenshouder om stappen te kunnen zetten naar het einddoel. Niemand is immers gehouden aan het onmogelijke. We zetten de randvoorwaarden kort op een rij:

1. Marktopname en verdienvermogen binnen de gehele keten met vergoeding van meerkosten voor de varkenshouder uit de markt, waarbij een label voor het niveau van dierenwelzijn helpt om de zichtbaarheid te verbeteren voor consumenten.
2. Vergunningverlening is mogelijk, waarbij tevens de integrale aanpak met andere duurzaamheidsdossiers (zoals stikstof, klimaat etc.) wordt meegenomen.
3. Financiering moet mogelijk zijn en er wordt rekening gehouden met het normale investeringsritme van bedrijven.

Daarnaast wordt er ondersteuning geboden door o.a. investeringssubsidies, versnelde afschrijvingen en fiscale regelingen voor dierenwelzijn.

4. Innovatie voor dierwaardigheid wordt gestimuleerd en blijft mogelijk.
5. Stoppende bedrijven hoeven de benodigde stappen niet meer door te voeren.
6. Onafhankelijk deskundig praktijkonderzoek, waarbij op praktijkbedrijven wordt getoetst en praktijkervaring wordt meegenomen.

NIEUWBOUW OF RENOVATIE?

Het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij is doorgerekend. **Nieuwbouw is aanzienlijk goedkoper dan aanpassingen binnen bestaande stallen.** Aanpassingen doen in bestaande varkensstallen is moeilijk door de constructie van varkensstallen en veroorzaakt suboptimale omstandigheden. De berekende bedragen* zijn voor een gemiddeld bedrijf met behoud van hetzelfde aantal dieren en nieuwbouw:

- Zeugenbedrijf – investering van 1,1 miljoen euro + jaarlijkse kostprijstoename van 21%
- Vleesvarkensbedrijf – investering van 310.000 euro + jaarlijkse kostprijstoename van 12%

Zonder extra opbrengst uit de markt zijn de toegenomen kosten respectievelijk 175% en 51%. Voor uitvoering van het Plan van Aanpak is het belangrijk dat de **randvoorwaarden** worden ingevuld, vooral als het gaat om marktopname en het verdienvermogen van varkenshouders.

ONAFHANKELIJKE AUTORITEIT

Voor een evenwichtige en voortvarende uitvoering van het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij is een nieuwe, onafhankelijke autoriteit nodig. Deze autoriteit staat boven alle convenantpartijen, bewaakt de voortgang en ziet toe op de stappen die worden gezet door zowel de varkenshouderij als de marktpartijen en de overheid. Dit is volgens de afspraken in het convenant. Stappen naar een dierwaardige veehouderij.



*Bron: Werken aan dierenwelzijn in de veehouderij; een sociaal-economische impactanalyse van Wageningen University & Research en Connecting Agri & Food.



GIDS VOOR GOEDE PRAKTIJKEN

In de transitie naar een dierwaardige varkenshouderij wordt gestuurd op het behalen van duidelijke doelen, niet op het voorschrijven van het exacte middel om deze doelen te bereiken. Immers, ieder bedrijf is anders en vraagt om een andere invulling om de zes leidende RDA-principes toe te passen.

Om varkenshouders ruimte voor maatwerk en innovatie te geven, wordt de Gids voor Goede Praktijken (GvGP) ontwikkeld. Deze gids bundelt bewezen werkwijzen en actuele kennis uit de praktijk. Varkenshouders kunnen hiermee zelf kiezen welke aanpak het beste past bij de eigen bedrijfssituatie, zolang het eindresultaat aansluit bij het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij.

De GvGP is een levend document: het wordt voortdurend aangevuld met inzichten uit onderzoek, praktijkervaring en bestaande innovatieprogramma's. Zo ondersteunt het varkenshouders bij het maken van dierwaardige keuzes die zowel effectief als haalbaar zijn.

STOPPEN MET INGREPEN

VARKENS MET STAARTEN EN (ZOVEEL MOGELIJK) BALLEN

AMBITIE

Het doel is om de leefomstandigheden van het varken zó te verbeteren dat staartbijten niet meer ontstaat, of – als het toch voorkomt – snel en effectief kan worden gestopt. Waarbij niet-castreren van varkens de standaard is binnen de varkenshouderij. Alleen in natuurlijke houderijsystemen, waar meer kans is op ongewenst berengedrag, wordt aan de hand van een ethisch afwegingsmodel bepaald of castratie noodzakelijk is vanuit dierenwelzijnsperspectief. Als castratie onvermijdelijk is, gebeurt dit altijd onder verdoving en met langdurige pijnbestrijding.

OPGAVEN EN DOELSTELLINGEN

De krulstaart is een goede indicator voor hoe het varken zich voelt en is het vliegwiel voor:

1. Een **goede gezondheid** en de afwezigheid van (chronische) stress – ook bij de zeug tijdens de dracht.
2. Een **passende huisvesting met duidelijke functiegebieden** voor rusten, spelen en exploreren, eten en drinken, en mesten en urineren.
3. Een **prettig stalklimaat** met schone lucht, een aangename temperatuur en **voldoende daglicht**.
4. **Goed management** en vakmanschap van de varkenshouder.
5. Optimale **voeding** en goede **genetica**.

TOELICHTING:

- Varkensbedrijven starten met één van de **krulstaartroutes** (zie: www.krulstaartroutes.nl) om stap voor stap toe te werken naar het houden van varkens met krulstaarten. Staartbijten is een complex en multifactorieel probleem. Elke varkenshouder moet bepalen welke factoren op zijn bedrijf een rol spelen en hoe deze het beste kunnen worden aangepakt. Dit kan betrekking hebben op één of meerdere onderdelen uit de bovenstaande vijf punten.
- Geleerde 'do's & don'ts' en praktische tips worden via de **Gids voor Goede Praktijken (GvGP)** breed gedeeld binnen de sector.
- Er wordt onderzoek opgezet naar het houden van ongecastreerde beren op bedrijven waar factoren zoals ruimte, daglicht en leeftijd vaker leiden tot ongewenst gedrag.
- Er wordt een **afwegingskader** ontwikkeld dat helpt bij de keuze tussen het al dan niet castreren van beren in meer natuurlijke houderijsystemen.

TIJDPAD, ACTIES EN VOORWAARDEN

Tijd	Acties	Voorwaarde
2026-2030	• Ontwikkelen van handelingsperspectief bij staartbijten	Knelpunten NVWA keuring Transportwaardigheid geregeld
	• Doorontwikkelen staartlengte meten aan de slachtlijn	Praktijkrijpheid innovatie
	• Start kennisdelen over houden van varkens met krulstaart	
	• Onderzoek naar managen van beren	Financiering onderzoek
	• Opstellen ethisch afwegingskader	
2027	• Alle varkensbedrijven zijn gestart met ervaring opdoen	
2030	• Alle varkenshouders houden alle varkens met krulstaarten	Meerkosten worden betaald Knelpunten NVWA keuring Transportwaardigheid geregeld
	• Slachterijen monitoren de krulstaart	
	• 66% van de varkensbedrijven castrereet niet meer	Markt accepteert berenvlees
2040	• Alle varkenshouders houden alle varkens met krulstaarten	Meerkosten worden betaald Knelpunten NVWA keuring Transportwaardigheid geregeld
	• Niet-castreren van varkens is de standaard, tenzij castratie aantoonbaar beter is voor het welzijn	Markt accepteert berenvlees

FUNCTIEGEBIEDEN

KEUZEMOGELIJKHEDEN EN RUIMTE VOOR SOORTEIGEN GEDRAG



AMBITIE

Het doel is om hokken zo in te richten dat er een duidelijke indeling ontstaat in lig-, eet-, speel-, exploreer- en mestruimte (de zogenaamde “varkens-wc”). Zo worden varkens gestimuleerd om op de juiste plek te mesten of urineren. De rest van het hok blijft daardoor schoner en kan beter worden ingericht voor andere gedragsbehoeften.

OPGAVEN EN DOELSTELLINGEN

Door hokken naar zindelijkheidsgedrag, ligcomfort en exploratiegedrag van het varken aan te passen, ontstaat ruimte voor:

- 1 Het gerichter inzetten van **brongerichte maatregelen** om ammoniakuitstoot te beperken (zoals dagontmesting). Dit verbetert het stalklimaat en verlaagt de uitstoot naar de omgeving.
- 2 Een betere **inrichting van de lig-, eet-, speel- en exploreerruimten**, zodat:
 - varkens tegelijk kunnen rusten of actief zijn;
 - er voldoende, goed bereikbare voer- en drinkplekken zijn die passen bij het soorteigen eetgedrag;
 - de vloer geschikt is voor hokverrijking én goed is voor het klauw- en beenwerk.
- 3 Het verbeteren van de **leefomgeving** door:
 - actief stalklimaat te monitoren en bij te sturen;
 - hittestress zoveel mogelijk te voorkomen;
 - lichtvoorziening en dag/nachtritme te optimaliseren via daglicht en kunstlicht.

Kortom: een hok waarin varkens hun soorteigen gedrag kunnen uiten – van rusten en spelen tot eten, exploreren en mesten – draagt bij aan het houden van tevreden varkens met een **krulstaart**.

TOELICHTING:

Er loopt aanvullend onderzoek naar:

- de invloed van vloertypen op lig- en mestgedrag,
- innovatieve systemen voor ammoniakreductie (zoals dagontmesting en mestkoeling),
- het effect van dichte vloer, roostertype, hokindeling, hokbevuiling en onderkruipmogelijkheden,
- het optimaliseren van voer- en drinksystemen op basis van gedrag en behoefte van het varken.

Resultaten worden opgenomen in de **Gids voor Goede Praktijken (GvGP)**. Op basis daarvan worden ambities verder aangescherpt. Daarnaast implementeren alle varkensbedrijven binnen vijf jaar de uitkomsten van het onderzoek naar voer- en drinksystemen. Ook wordt hokverrijking verstrekt volgens de geactualiseerde **brochure Hokverrijking** (Wageningen University & Research), die onderdeel is van de GvGP.

TIJDPAD, ACTIES EN VOORWAARDEN

Tijd	Acties	Voorwaarde
2026	Gids voor Goede Praktijken (GvGP) beschrijft: • locatie en invulling ligplek • verstrekken van hokverrijking • voer- en drinksystemen en kwaliteit voer en drinkwater • verschillende manieren voor het inrichten van de varkens-wc en sturing van het mestgedrag van het varken • het bevorderen van de luchtkwaliteit, stalklimaatsturing en het verminderen van het ammoniakgehalte in de stal	
2025	Alle varkenshouders verstrekken hokverrijking conform GvGP.	
2026-2030	Uitvoering onderzoek naar vloer (materiaal en uitvoering), ammoniakreductie, mestgedrag, hokbevuiling, hokindeling, onderkruip en voer-/drinksystemen	Financiering voor onderzoek en pilots
2030	• Alle varkensbedrijven hebben voer- en drinksystemen conform GvGP • Alle varkenshouders monitoren regelmatig het stalklimaat d.m.v. een digitale sensoren of monitoringssysteem • Minimaal 33% van de varkensbedrijven heeft een 'varkens-wc' • Bij nieuwbouw wordt overgestapt op systemen als dagontmesting i.p.v. diepe mestputten • In minimaal 33% van de bestaande stallen worden maatregelen genomen om luchtkwaliteit te optimaliseren • Onderzoeksresultaten m.b.t. vloer, hokindeling en ammoniakreductie worden opgenomen in GvGP • (Keten/sector)Ambitie m.b.t. implementatie onderzoeksresultaten vloer, hokindeling en ammoniakreductie wordt opgesteld	Praktijkrijpheid innovatie Vergunningverlening Meerkosten worden betaald uit de markt
2035	• In minimaal 66% van de bestaande stallen zijn maatregelen genomen om luchtkwaliteit te optimaliseren • Natuurlijke uitfasering oude mestafvoersystemen bij nieuwbouw • Uitrol onderzoeksresultaten m.b.t. vloer, hokindeling en ammoniakreductie conform opgestelde ambitie 2030	Praktijkrijpheid innovatie Meerkosten worden betaald uit de markt Vergunningverlening
2040	• Natuurlijke uitfasering oude mestafvoersystemen bij nieuwbouw	Praktijkrijpheid innovatie Meerkosten worden betaald uit de markt Vergunningverlening

TRANSITIE HUISVESTING KRAAMZEUGEN:

LOS IN HET KRAAMHOK

AMBITIE

Het doel is om zeugen na een kraambedperiode van maximaal vijf dagen los te huisvesten. De zeug krijgt daarbij voldoende ruimte om te liggen, te staan en zich te draaien op een vloer met goede grip. Het kraamhok is zodanig ingericht dat biggen op een veilige manier kunnen slapen, spelen, eten en drinken. Ook wordt gebruik gemaakt van voersystemen die de biggen stimuleren om vast voer en water op te nemen.

OPGAVEN EN DOELSTELLINGEN

Het los houden van de zeug tijdens de kraamperiode is het vliegwiel voor:

1. **Meer bewegingsvrijheid** voor de zeug en de mogelijkheid om **nestmateriaal** aan te bieden.
2. **Intensiever moedercontact**, zodat de band tussen zeug en big wordt versterkt.
3. **Zeug leert biggen eten**; biggen leren **sociaal gedrag**.
4. Het creëren van **meer leefruimte**, waardoor biggen langer bij de zeug kunnen blijven.
5. Een betere **indeling van functiegebieden**, waardoor een microklimaat mogelijk wordt: voldoende warmte voor de biggen in een afgeschermd nest en een koelere zone voor de zeug.
- 6 Het bieden van **goede zorg aan jonge dieren** door bescherming van de biggen en nog betere overlevingskansen tijdens de kraamperiode.

TOELICHTING:

- Er wordt aanvullend onderzoek gedaan naar de praktische inrichting en het managen van vrijloopkraamhokken, vrijloop kraamopfokhokken en groepskraamhokken.
- De opgedane kennis – inclusief tips, do's & don'ts – worden gebundeld in de **Gids voor Goede Praktijken (GvGP)**. De gids beschrijft wat al bekend is over oppervlaktes, functiegebieden, interactie

tussen zeug en biggen, leren vast voer opnemen en het aanleren van normaal sociaal gedrag.

- Door meer leefruimte kunnen de biggen in een vrijloopkraamhok langer bij de zeug blijven. Een inventarisatie brengt de praktische mogelijkheden in beeld. De resultaten worden opgenomen in de GvGP.



TIJDPAD, ACTIES EN VOORWAARDEN

Tijd	Acties	Voorwaarde
2026-2030	Gids voor Goede Praktijken (GvGP) beschrijft reeds bekende goede praktijken voor functiegebieden zeug/big en bijbehorende maatvoeringen, en zeug/big-interactie voor de diverse typen vrijloopkraamhokken	
	Onderzoek naar de praktische inrichting en de do's en don'ts van het managen van vrijloopkraamhokken o.a. lengte kraambedperiode, vrijloop kraamopfokhokken en groepskraamhokken	Financiering onderzoek: Voldoende capaciteit bij stallenbouwers om de aangepaste kraamhokken te kunnen realiseren. Innovatiekracht bij stalinrichters vereist financiële ondersteuning.
	Onderzoek naar juiste vloeruitvoering voor zowel zeug als big	Financiering onderzoek
	Inventarisatie van knelpunten bij overgang naar 28 dagen speenleeftijd en oplossingen daarvoor	Financiering onderzoek
	Alle zeugen krijgen voor het werpen nestbouw materiaal	
2030	Onderzoeksresultaten worden opgenomen in de GvGP	
	Vrijloopkraamhokken verplicht bij nieuwbouw	Vergunningverlening voor nieuwbouw met vergroot bouwblok waar nodig. Meerkosten worden betaald.
	Overstap naar minimaal 28 dagen speenleeftijd gekoppeld aan vrijloopkraamhok	Oplossing voor de knelpunten uit inventarisatiestudie. Meerkosten worden betaald uit de markt.
	Onderzoek gestart naar nut en haalbaarheid van nog latere speenleeftijd, inclusief welzijnsimpact. Hiervoor wordt (praktijk)onderzoek opgezet t.a.v. welzijn zeug en biggen, invloed huisvesting en impact op andere integrale onderwerpen zoals bestaande huisvesting en bedrijfseconomische consequenties	Financiering onderzoek en pilots
2035	Natuurlijke uitfasering van traditionele kraamhokken bij nieuwbouw of verbouw	Vergunningen worden vrijgegeven voor nieuwbouw met vergroten bouwblok waar nodig.
	Alle bedrijven zijn overgestapt op minimaal 28 dagen speenleeftijd	Meerkosten worden betaald uit de markt. Oplossing voor de knelpunten uit inventarisatiestudie. Meerkosten worden betaald uit de markt. Overgang naar vrijloopkraamhok.



Nu is het moment om door te pakken.
Denk vooruit. Werk dierwaardig.

www.vitalevarkenshouderij.nl

mei 2025



LTO Pluimveehouderij



PLAN VAN AANPAK DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ

Stappen naar een dierwaardige pluimveehouderij

INLEIDING

De Nederlandse pluimveehouderij heeft door de jaren heen stappen gezet om het welzijn van pluimvee te verbeteren. Deze inspanningen, regelmatig in samenwerking met de Dierenbescherming, hebben geleid tot een sector waar al bovenwettelijk gewerkt wordt aan dierenwelzijn, bijvoorbeeld door middel van keurmerken en marktconcepten.

De maatschappelijke aandacht voor dierenwelzijn is de afgelopen decennia toegenomen en de wetenschap levert steeds meer inzicht in de behoeften van dieren en de samenhang tussen verschillende aspecten van dierenwelzijn zoals gezondheid, stalomgeving en management.

In de Nederlandse pluimveehouderij hebben deze ontwikkelingen onder andere geleid tot:

- meer daglicht en frisse lucht voor de dieren door overdekte en vrije uitlopen;
- een groeiend aandeel trager groeiende vleeskuikens;
- het stoppen met diverse ingrepen zoals de snavelbehandeling bij leghennen;
- aandacht voor bio-veiligheid om besmettelijke dierziekten tegen te gaan;
- een daling in antibioticagebruik.

LTO/NOP, NAK en de Dierenbescherming hebben voor 2040 niet op alle punten hetzelfde streefbeeld en erkennen die verschillen. Omdat belangrijke stappen worden gezet, worden die verschillen van inzicht geaccepteerd. Op basis van ontwikkelingen in de komende jaren zullen die streefbeelden opnieuw worden bekeken.

Dit Plan van Aanpak Dierwaardige Pluimveehouderij is onderdeel van het Convenant 'Stappen naar een dierwaardige veehouderij'. Dit convenant is opgesteld door sectororganisaties, marktpartijen, ministerie van LNV en de Dierenbescherming.

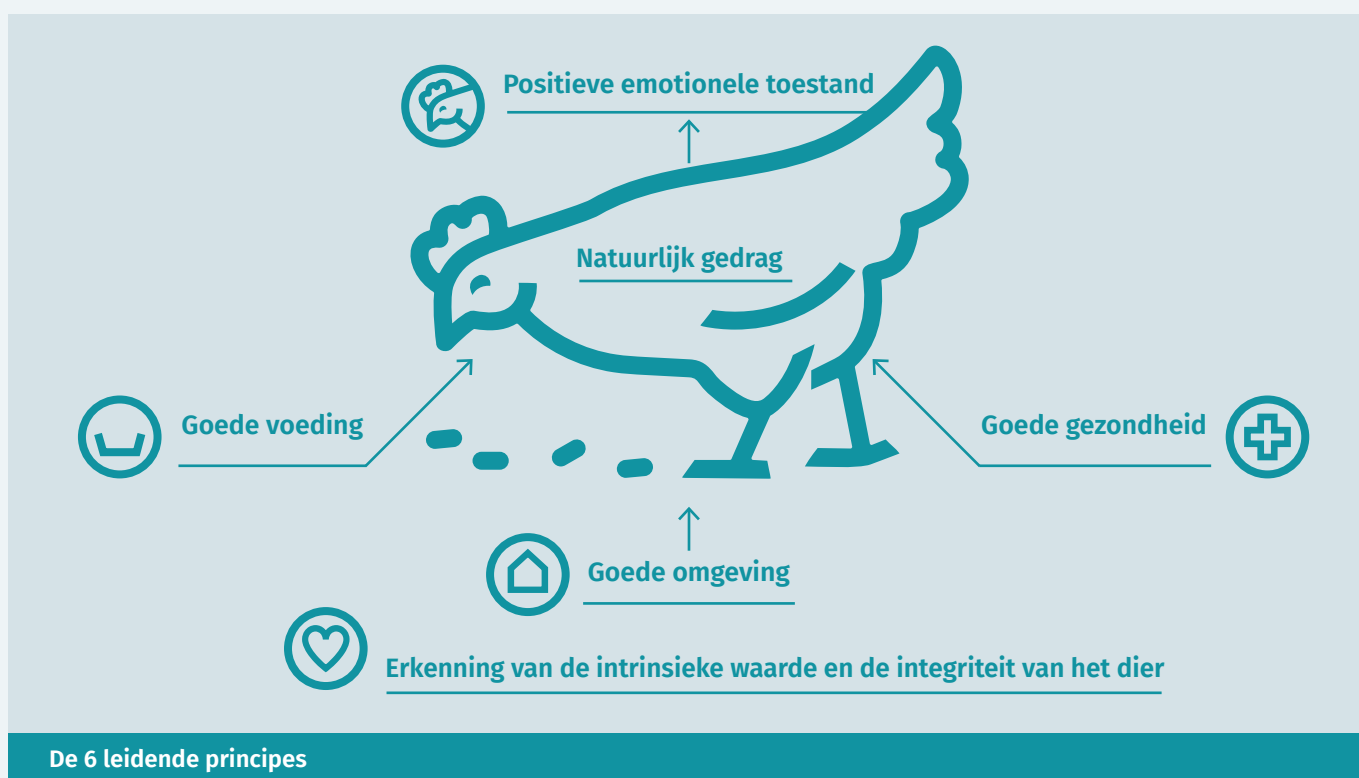


LTO/NOP, NAK en de Dierenbescherming vinden dat de Nederlandse pluimveehouderij al een sterke basis heeft. Maar er zijn nog belangrijke stappen nodig om een toekomstbestendige en dierwaardigere veehouderij te realiseren. De organisaties streven afzonderlijk én gezamenlijk naar een dierwaardigere veehouderij. Dit Plan van Aanpak is een volgende stap in deze gezamenlijke ambitie. Gebaseerd op de zienswijze 'Dierwaardige Veehouderij' van de Raad voor Dierenaangelegenheden 2021 (RDA), biedt dit een gezamenlijk plan met onderzoek en experimenteerruimte, en met concrete maatregelen en doelen.



DIERWAARDIGE VEEHOUDERIJ - 6 LEIDENDE PRINCIPES

De RDA beschrijft in de zienswijze 'Dierwaardige Veehouderij' 6 leidende principes voor een dierwaardige veehouderij, te weten:



1. Erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier - Respect voor de eigen waarde van het dier als wezens met gevoel die pijn en plezier kunnen ervaren. Dit betekent geen ingrepen, grenzen aan het aanpassen van het dier via fokkerij en oog voor eigen belangen van het dier.

2. Goede voeding - Voldoende water en voer van goede kwaliteit.

3. Goede omgeving - Een comfortabele en veilige omgeving met een goed klimaat (temperatuur, frisse lucht, bioritme).

4. Goede gezondheid - Een goede gezondheid waarborgen en pijn voorkomen (ook qua verwondingen door soortgenoten).

5. Natuurlijk gedrag - Voldoende mogelijkheden om essentiële natuurlijke gedragingen te vertonen en behoeften te vervullen: rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal gedrag.

6. Positieve emotionele toestand - Waarbij het dier in staat is om te reageren op de veranderende sociale en fysieke omgeving en een toestand bereikt die het als overwegend positief ervaart ('a life worth living'). Deze toestand komt voort uit het voldoen aan alle voorgaande principes.

RANDVOORWAARDEN & KERNPUNTEN

Om een gezonde en vitale pluimveesector te kunnen zijn en behouden in 2040, zal er voldaan moeten worden aan randvoorwaarden en voorwaardelijkheden. Deze worden ook benoemd in het RDA-rapport. Binnen het convenant Stappen naar een dierwaardige veehouderij worden randvoorwaarden gesteld en daar worden afspraken over gemaakt. De randvoorwaarden geven comfort aan de gehele keten. De invulling van deze randvoorwaarden is essentieel. Als de bij een stap horende randvoorwaarden onvoldoende ingevuld zijn, kan de stap niet (door alle bedrijven) worden gezet.

De belangrijkste randvoorwaarden zijn:

1. **Marktopname** en **verdienvermogen** binnen de gehele keten, waarbij een **label** voor het niveau van dierenwelzijn helpt om de zichtbaarheid te verbeteren voor consumenten.
2. **Vergunningverlening** is mogelijk, waarbij tevens de **integrale aanpak** met andere duurzaamheidsdossiers (zoals stikstof, klimaat etc.) wordt meegenomen.
3. **Financiering** moet mogelijk zijn en er wordt rekening gehouden met het normale investeringsritme van bedrijven. Voor **versnelling** is ondersteuning nodig door onder andere investeringssubsidies, versnelde afschrijvingen etc.
4. **Innovatie** wordt **gestimuleerd** en blijft mogelijk.
5. **Stoppende bedrijven** worden **geholpen** en worden niet belast met onnodige investeringen.
6. **Onafhankelijk deskundig praktijkonderzoek**, waarbij op praktijkbedrijven getoetst wordt.

Het volledige overzicht van de randvoorwaarden is te vinden in Bijlage 1.

ONAFHANKELIJKE AUTORITEIT

Niemand is gehouden aan het onmogelijke. Daarom is de oprichting van een onafhankelijke autoriteit die meet, monitort en inzicht geeft in de voortgang van de afgesproken stappen naar een dierwaardigere pluimveehouderij essentieel. De eerste uitwerking binnen het convenant geeft een richting waar de autoriteit zich mee zal bezighouden. De autoriteit is een transparante organisatie die boven alle partijen van het convenant staat. Meer over de rol en taken van de autoriteit is te vinden in de hoofdttekst van het Convenant Stappen naar een dierwaardige veehouderij.

INHOUD PROGRAMMA

De scope van het programma voor de pluimveehouderij omvat onderliggende plannen van aanpak voor de deelsectoren: leghennen, opfokleghennen, vleeskuikens en vleeskuikenouderdieren (incl. opfok). Overige pluimveesectoren (zoals eenden en kalkoenen) zijn hiervan dus geen onderdeel.

GIDS VOOR GOEDE PRAKTIJKEN

Omdat het niet mogelijk of wenselijk is om alle doelen in detail uit te werken, wordt voor meerdere zaken gebruikt gemaakt van de Gids voor Goede Praktijken (GvGP). Dit biedt meer ruimte voor ondernemerschap en innovatie, maar de doelen zijn geen vrijblijvende open normen. Met een GvGP krijgen pluimveehouders via *best practices* mogelijkheden aangereikt hoe de doelen op het bedrijf kunnen worden bereikt.





BELANGRIJKSTE PUNTEN IN PLANNEN VAN AANPAK

Hieronder staan de belangrijkste punten die LTO/NOP, de Dierenbescherming en NAJK in de plannen van aanpak hebben opgenomen:

- **Lagere bezettingsgraad: aantal dieren/m² en kg/m²**

De bezettingsgraad van alle diercategorieën zal in 2040 in meer of mindere mate zijn verlaagd. In sommige gevallen is nog onderzoek nodig. Verdienvermogen is hier een belangrijke randvoorwaarde om aan te werken.

- **Stoppen met lichamelijke ingegrepen bij vleeskuikenouderdieren en legouderdieren**

In 2040 geen ingrepen meer uitvoeren, als dit verantwoord kan.

- **Functiegebieden binnen de stal**

In 2040 worden dieren gehouden in stallen die zijn ingericht met functiegebieden conform de meest recente *best practices* en opgenomen in de GvGP.

- **Uitfasering kooien**

Huidige systemen die onvoldoende mogelijkheden bieden om aan de behoeften van het dier te voldoen worden uit gefaseerd.

- **Verhoogde rustplaatsen**

In 2040 worden alle dieren gehouden in stallen die zijn ingericht met verhoogde rustplaatsen conform de meest recente *best practices*. De GvGP is hiervoor leidend.

- **Omgevingsverrijking**

Omgevingsverrijking die voorziet in de behoeften van de dieren (bijv. ruwvoerballen, graan, pikstenen) wordt aangeboden op basis van de *best practices* die uit onderzoek zijn voortgekomen. Deze worden toegevoegd aan de GvGP.

- **Sterke rassen**

Onafhankelijke experts stellen parameters op waaraan getoetst kan worden welke rassen passen in een dierwaardige veehouderij, waarna het aandeel van deze rassen kan groeien.

PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ

Elk plan van aanpak heeft doelen gekoppeld aan jaartallen waarin stappen worden gezet. Deze stappen kunnen alleen worden gezet als aan de eerdergenoemde randvoorwaarden is voldaan.

1 | STOPPEN MET LICHAAMELIJKE INGREPEN

Vleeskuikenouderdieren en legouderdieren

RDA-PRINCIPES

Erkenning intrinsieke waarde, goede gezondheid

AMBITIE

In 2030 worden de snavels van moederdieren van trager groeiende vleeskuikens niet meer behandeld. In 2030 wordt de behandeling van de achterste teen van mannelijke vleeskuikenouderdieren niet meer uitgevoerd. In 2040 wordt snavelbehandeling bij legouderdieren niet meer uitgevoerd.

AANPAK

Vleeskuikenouderdieren: Met name via de bestaande Stuurgroep Ingrenen pluimvee wordt onderzoek uitgevoerd naar het achterwege laten van de snavelbehandeling bij moederdieren van trager groeiende vleeskuikens, en naar het achterwege laten van de behandeling van de achterste teen bij vaderdieren van reguliere en trager groeiende vleeskuikens. Fokkerijorganisaties doen onderzoek naar de mogelijkheden van genetische selectie in relatie tot het achterwege laten van ingrepen. Op basis van onderzoeksresultaten worden richtlijnen opgenomen in de GvGP.

Legouderdieren: Onderzoek wordt in gang gezet om te achterhalen hoe pikgedrag kan worden voorkomen (welk deel via management, fokkerij etc.). Fokkerijorganisaties spelen hier een actieve rol in. In 2030 is duidelijk, door onderzoek, hoe pikgedrag bij legouderdieren kan worden voorkomen. Dit vergt waarschijnlijk aanpassingen in huisvesting, management, voeding en fokkerij. Deze aanpassingen worden vervolgens doorgevoerd op de legouderdierbedrijven.

2 | GENETICA

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Intrinsieke waarde, goede voeding, goede gezondheid, natuurlijk gedrag

AMBITIE

We streven naar gezonde kippen, uitgaande van gezonde rassen die geen overmatige (dat wil zeggen: leidend tot inherente problemen voor welzijn en gezondheid) groeisnelheid of productie kennen en waarbij de ouderdieren niet beperkt gevoerd hoeven te worden. In de vleeskuikensector wordt gebruik gemaakt van een trager groeiend ras (richtlijn: max. 45 gram groei per dag, tenzij onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek uitwijst dat eenzelfde welzijnsniveau bereikt kan worden bij een iets hogere groeisnelheid. Hierbij worden gegevens uit de praktijk betrokken).

2040:

- Alle vleeskuikens die in Nederland worden gehouden zijn van een ras dat voldoet aan de welzijnsparameters.
- Vleeskuikenouderdieren die in Nederland worden gehouden zijn van een ras dat voldoet aan de welzijnsparameters. De pluimveesector ziet 25% van alle vleeskuikenouderdieren (het gedeelte dat voor binnenlandse productie wordt gehouden) als een realistisch doel, de Dierenbescherming streeft naar 100%.
- Alle (opfok)leghennen zijn van een robuust ras conform de richtlijnen in de GvGP.

AANPAK

Bij de invulling wordt - waar mogelijk - weg gebleven van een middelvoorschrift. Het eindbeeld wordt verwoord in de vorm van een doelvoorschrift. Welzijnsparameters voor toetsing van rassen nemen we op in een GvGP. Parameters voor de toetsing van rassen worden ontwikkeld door onafhankelijke experts, met betrokkenheid van relevante partijen zoals fokkerijorganisaties, vertegenwoordigers van de pluimveesector en de Dierenbescherming. Rassen worden getoetst aan deze parameters.



3 | RUIMTE VOOR ETEN EN DRINKEN

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, natuurlijk gedrag

AMBITIE

In 2026 hebben dieren de volgende ruimte voor eten en drinken:

- Leghennen: 10 cm voerlijn/dier of 4 cm/dier bij een ronde voerpan.
- Opfoklegghennen: 4,5 cm voerlijn/dier vanaf 50 dagen leeftijd.
- Vleeskuikens: 4,5 cm voerlijn/dier of 6,6 mm/kg bij een ronde voerpan.
- Vleeskuikenouderdieren: 15 cm voerlijn/dier of 10 cm/dier bij een ronde voerpan.
- Alle dieren: max. 10 dieren per nippeldrinker.
In 2040 wordt (naast nippeldrinkers) in alle stallen een vorm van open water aangeboden.

AANPAK

Kippen hebben behoefte om hun eetgedrag te synchroniseren. Daarom moet er voor de kippen voldoende ruimte bij de voerbakken zijn om tegelijkertijd te kunnen eten.

Opfoklegghennen: Onderzoek wordt uitgevoerd naar de leeftijdsspecifieke behoeften qua voerruimte.

Vleeskuikenouderdieren: Onderzoek wordt uitgevoerd naar het effect van voerbaklengte op (gedrag van) de dieren (verdringen, pikken, op elkaar springen rond de voerbak, bevedering) bij reguliere en traaggroeiende ouderdieren.

Op basis van de onderzoeksresultaten wordt de norm voor deze diercategorieën eventueel bijgesteld.

Indien kippen de keuze krijgen, hebben ze voorkeur om te drinken van open water ten opzichte van nippeldrinkers, waarschijnlijk omdat ze het natuurlijke drinkgedrag (schoopen) kunnen vertonen. Open water biedt echter uitdagingen op het gebied van hygiëne en vermorsing (ook ten aanzien van ammoniakvorming). Onderzoek wordt uitgevoerd naar hoe ook open water aangeboden kan worden (voor natuurlijk drinkgedrag).



PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ

4 | ADEQUATE VOER- EN WATERTOEGANG

Vleeskuikenouderdieren

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030: Water tijdens de lichtperiode wordt onbeperkt verstrekt.

2035: Dieren worden gevoerd naar hun nutritionele- en gedragsbehoeften.

AANPAK

2026: Onderzoek/praktijkproeven worden uitgevoerd naar manieren om ad lib waterverstrekking tijdens de lichtperiode mogelijk te maken. Deze onderzoeken worden opgenomen in de GvGP.

2026: Er wordt onderzoek gestart om meer inzicht te krijgen in de indicatoren die aantonen dat is voldaan aan de voedingsbehoeften van vleeskuikenouderdieren. Ook komt er onderzoek naar de factoren die van invloed zijn op of voorzien in de nutritionele en gedragsbehoeften (genetica, beschikbaarheid voer etc.).



Foto: Hubbard



5 | BEZETTING

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, goede gezondheid, natuurlijk gedrag

AMBITIE

	2026	2030	2035	2040
Leghennen (m²)		Max. 8 dieren /m ²	Sector*: max. 8 dieren /m ² DB: max. 7 dieren /m ²	Sector*: max. 8 dieren /m ² DB: max. 6 dieren /m ²
Opfokleghennen (m²)	Toenemend aantal bedrijven voldoet aan norm 2040	Toenemend aantal bedrijven voldoet aan norm 2040	Toenemend aantal bedrijven voldoet aan norm 2040	Dag 15-50: max. 30 dieren/m ² Dag 50+: max. 18 dieren /m ²
Vleeskuikens (kg/m²)	60% van de Nederlandse vleeskuikens wordt gehouden op max. 25 kg/m ²	70% van de Nederlandse vleeskuikens wordt gehouden op max.25 kg/m ²	80% van de Nederlandse vleeskuikens wordt gehouden op max. 25 kg/m ²	Alle vleeskuikens worden gehouden op max. 25 kg/m ² . De Dierenbescherming acht dit een haalbaar doel. De sector committeert zich aan minimaal 80% (zoals in 2035) maar zal ook streven naar de 100% indien de conditionaliteiten zijn ingevuld.
Vleeskuiken-ouderdieren (m²)	Onderzoek wordt uitgevoerd naar bezetting in relatie tot dierenwelzijn	De onderzoeksresultaten worden omgezet in richtlijnen in de GvGP Sector: 15% van de dieren wordt gehouden conform GvGP DB: min. 33% van de dieren wordt gehouden conform GvGP	Sector: 20% van de dieren wordt gehouden conform GvGP DB: min. 66% van de dieren wordt gehouden conform GvGP	Sector: 25% van de dieren wordt gehouden conform GvGP DB: alle dieren worden gehouden conform GvGP

* Sector: LTO/NOP en NAIK; DB: Dierenbescherming

AANPAK

Het verlagen van de bezetting is één van de maatregelen met de grootste kostenstijging voor pluimveehouders tot gevolg. Het creëren van marktvraag waarbij de meerkosten worden vergoed, is daarom van groot belang. Voor de belangrijkste afzetmarkten (in ieder geval Duitsland en Verenigd Koninkrijk) wordt gezamenlijk gewerkt aan het creëren van meer vraag naar producten van dieren die op een lagere bezetting worden gehouden. Dit kan bijvoorbeeld door in deze landen marktconcepten met een lagere bezetting aan te jagen, of door het gezamenlijk pleiten voor het gelijktrekken van de betreffende nationale norm met de Nederlandse situatie.

Het is belangrijk dat de Nederlandse overheid zich inzet om de Nederlandse norm ook de nieuwe Europese norm te maken en bij een minder vergaande EU-norm om meer Noordwest-Europese landen mee te krijgen naar de bezetting conform dit plan. Tevens is het belangrijk dat de Nederlandse overheid zich inzet voor handelsverdragen waarin gelijkwaardige dierenwelzijnsstandaarden worden gesteld aan derde landen, incl. op het gebied van bezetting.

PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ



6 | KOOISYSTEMEN

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

Systemen die onvoldoende mogelijkheden bieden om in de behoeften van het dier te voorzien, worden uit gefaseerd. Hieronder vallen in ieder geval de koloniekooien. Vanaf **2027** vindt geen nieuwbouw meer plaats van systemen die niet in de behoeften van kippen kunnen voorzien. In **2035** zijn die systemen (zo goed als) uit gefaseerd.

AANPAK

Er worden geen nieuwe stallen met koloniekooien meer gebouwd. Pluimveehouders met kooisystemen die hun bedrijf willen voortzetten, zullen een vergunningaanvraag moeten doen om om te schakelen naar alternatieve huisvesting. Het is afhankelijk van de snelheid van de vergunningverlening hoe snel dit kan worden gerealiseerd.

Van nieuwe huisvestingsystemen moet vastgesteld worden dat ze kunnen voldoen aan de behoeften van de dieren en zo passen in een dierwaardige veehouderij.

7 | VERTICALE RUIMTE

Leghennen en opfoklegghennen

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

Pluimveesector: In alle stallen wordt voldaan aan de minimale hoogtes conform EU-wetgeving. De Dierenbescherming: vanaf **2026** wordt bij ver- en nieuwbouw voldaan aan de minimale hoogtes conform het advies van EFSA (Europese Autoriteit voor Voedselveiligheid). In **2040** voldoen alle stallen hieraan.

AANPAK

De minimale verticale ruimte in voliëresystemen, om de dieren gelegenheid te geven alle natuurlijke gedragingen uit te voeren, is volgens EFSA 55 cm voor volwassen hennen, 45 cm voor opfoklegghennen en 77 cm voor legouderdieren. De Dierenbescherming wil graag bij dit advies aansluiten.

De sector verwacht dat de fabrikanten van voliëresystemen zich vooral zullen baseren op de EU-wetgeving. Daardoor zal de beschikbaarheid van voliëresystemen conform EFSA-advies beperkt zijn.



8 | ZITSTOKKEN / VERHOOGD RUSTEN

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, goede gezondheid, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2026:

- Minimaal 15 cm zitstok per leggen.
- Minimaal 7,5 cm zitstok per opfokleggen (vanaf 50 dagen leeftijd)*.

2030:

- Minimaal 17 cm zitstok per leggen.
- Bij nieuwbouw en/of nieuwe inrichting: minimaal 10 cm zitstok per opfokleggen (vanaf 50 dagen leeftijd).
- Bij nieuwbouw en/of nieuwe inrichting: zitstokken met voldoende comfort voor de kip, zoals beschreven in de GvGP (onder andere materiaal dat grip biedt, 3-6 cm in diameter (legghennen), ovaal of 'mushroom-shaped' van vorm).

2040:

- Minimaal 14 cm zitstok per opfokleggen (vanaf 50 dagen leeftijd)*.
- (Opfok)leg: Alle stallen: zitstokken met voldoende comfort voor de kip, zoals beschreven in de GvGP (onder andere materiaal dat grip biedt, 3-6 cm in diameter (legghennen), ovaal of 'mushroom-shaped' van vorm).
- Vleeskuikenouderdieren: een toenemend aantal (pluimveesector)/alle (de Dierenbescherming) bedrijven voldoet aan de richtlijnen in de GvGP.
- Vleeskuikens: alle vleeskuikens worden gehouden in stallen die zijn ingericht met verhoogde rustplaatsen conform de meest recente *best practices*, deze worden verzameld in de GvGP.

* Afschrijvingstermijn van de oude inrichting wordt gerespecteerd. Inschatting is dat in 2040 maximaal 5% van de bedrijven nog geen nieuwe inrichting heeft aangeschaft.

AANPAK

(Opfok)leg: Onderzoek wordt uitgevoerd naar vormen van zitstokken en *best practices* worden opgesteld en verzameld in de GvGP.

Vleeskuikens en vleeskuikenouderdieren: Onderzoek wordt uitgevoerd hoeveel cm² verhoogde rustplaats per dier nodig is. Ook wordt onderzocht hoe dit samengaat met praktische uitdagingen. Bijvoorbeeld bij het vangen/laden en schoonmaken.

PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ



9 | LICHT

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030:

- Bij nieuw- en verbouw worden stallen ingericht met functiegebieden conform de meest recente *best practices*, verzameld in de GvGP. Een geschikte lichtvoorziening is hier onderdeel van.
- Alle vleeskuikenbedrijven voldoen aan de GvGP met betrekking tot de donkerperiode.

2040:

- Alle stallen zijn ingericht met functiegebieden conform de meest recente *best practices*, verzameld in de GvGP. Een geschikte lichtvoorziening is hier onderdeel van.

AANPAK

2026:

- Onderzoek wordt uitgevoerd naar de behoeften van pluimvee wat betreft licht (intensiteit, spectrum, daglicht) en hoe dit gebruikt kan worden om functiegebieden te creëren.
- Onderzoek wordt uitgevoerd naar mogelijk negatieve effecten van 8 uur donkerperiode bij vleeskuikens en mogelijke oplossingen daarvoor. De *best practices* uit dit onderzoek worden opgenomen in de GvGP. Donkerperiode is minimaal 7-8 uur per 24 uur.

10 | STROOISEL

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede gezondheid, goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030: Pluimvee krijgt de beschikking over geschikt strooisel vanaf dag 1. In het aanbieden van strooisel zijn de behoeften leidend. Richtlijnen van de GvGP worden geïmplementeerd in de praktijk.

2035: Alle bedrijven voldoen aan de GvGP.

AANPAK

2026:

- Onderzoek wordt uitgevoerd om inzicht te krijgen in de materialen die geschikt zijn als strooisel om stofbadgedrag en/of scharrelgedrag te faciliteren (waarbij ook gelet wordt op synchronisatie van gedrag). Welke lichtomstandigheden zijn nodig en in welke mate voldoen de materialen aan de randvoorwaarden (voedselveiligheid, diergezondheid, milieu-impact, stalklimaat, duurzame herkomst, mestverwerkingsmogelijkheden). Ook wordt onderzocht hoe strooisel het best in de verschillende functiegebieden aangeboden kan worden (bijv. verschillende types en/of dieptes). Daaruit wordt een aantal *best practices* geformuleerd en verzameld in de GvGP.
- Onderzoek wordt uitgevoerd om inzicht te krijgen in de geschiktheid van de mestschuifel¹ en mogelijk andere veelbelovende dierwaardige technieken voor scharrelgedrag en de potentie op de andere randvoorwaarden van deze innovatie. Dit onderzoek wordt daarna in de GvGP opgenomen.

¹ De mestschuifel is een innovatie die mest uit het strooisel filtert en daarmee emissies reduceert. Door deze in combinatie met een stofbadgelegenheid aan te bieden, kunnen zowel emissies worden gereduceerd als dierenwelzijn verbeterd. Zie ook [Praktijkpilot Mestschuifel en stofbadhuis - WUR](#).



11 | STALKLIMAAT

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede gezondheid, goede omgeving

AMBITIE

2026:

- Op stalniveau wordt gemonitord en bijgestuurd: temperatuur, relatieve luchtvochtigheid en CO₂.
- Alle bedrijven hebben een plan van aanpak voor het voorkómen van hittestress. Dit wordt opgenomen in de GvGP.

2030:

- Op stalniveau wordt op basis van de uit onderzoek voortgekomen protocollen gemonitord en bijgestuurd: temperatuur, relatieve luchtvochtigheid, NH₃, fijnstof en CO₂ (mits technisch haalbaar).
- De ammoniakconcentratie is max. 10-15 ppm op dierhoogte. Dit wordt berekend op basis van een uurgemiddelde. Deze range kan verder worden aangescherpt op basis van onderzoeksresultaten.

AANPAK

2026: Onderzoek wordt uitgevoerd naar NH₃- en fijnstofmetingen. De protocollen die uit dit onderzoek naar voren komen, worden onder andere gebruikt om de NH₃ sensor op een goede plek in of bij de stallen te hangen. In de protocollen worden ook eventuele toelaatbare, tijdelijke overschrijdingen opgenomen. Dit wordt allemaal samengevat in de GvGP.

12 | LEGNESTEN

Leghennen en vleeskuikenouderdieren

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030: Bij ver- en nieuwbouw: Op de bodem van het legnest ligt comfortabel, manipuleerbaar materiaal voor nestbouwgedrag. Vóór de nesten bevinden zich plateaus die zo zijn ontworpen dat de kippen de nesten goed kunnen bereiken en elkaar kunnen passeren.

2035: Alle stallen: Op de bodem van het legnest ligt comfortabel, manipuleerbaar materiaal voor nestbouwgedrag. Vóór de nesten bevinden zich plateaus die zo zijn ontworpen dat de kippen de nesten goed kunnen bereiken en elkaar kunnen passeren. *Best practices* uit het onderzoek naar materiaal voor nestbouwgedrag worden toegepast en verzameld in de GvGP.

AANPAK

2026: Onderzoek wordt uitgevoerd naar wat goede materialen zijn voor in het nest in relatie tot gedrag, voedselveiligheid en diergezondheid.

PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ



13 | FUNCTIEGEBIEDEN

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, goede gezondheid, goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

In 2030 worden alle (opfok)leghennen en vleeskuikens gehouden in stallen die zijn ingericht met functiegebieden conform de meest recente *best practices*, verzameld in de GvGP.

In 2030 acht de pluimveesector het realistisch dat 25% van de vleeskuikenouderdieren wordt gehouden in stallen die zijn ingericht met functiegebieden conform de meest recente *best practices*, verzameld in de GvGP. De Dierenbescherming wil dat alle vleeskuikenouderdieren op deze manier gehuisvest worden.

AANPAK

Tot 2030 wordt onderzoek uitgevoerd naar hoe stallen ingericht kunnen worden met functiegebieden voor onder andere eten/drinken, rusten, scharrelen/exploreren en stofbaden. Hierbij wordt rekening gehouden met de behoefte om gedrag te synchroniseren. *Best practices* worden opgesteld. Dit onderzoek wordt opgenomen in de GvGP.

14 | OMGEVINGSVERRIJKING

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, goede gezondheid, goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2026:

- Vleeskuikens: vanaf 14 dagen leeftijd 1 ruwvoerbaal per 1000 dieren. Dagelijks graan of voer strooien.
- Leghennen en vleeskuikenouderdieren: 1 ruwvoerbaal per 1000 dieren, dagelijks graan of voer strooien.
- Opfokleghennen: vanaf 50 dagen leeftijd 1 ruwvoerbaal per 1000 dieren, dagelijks graan of voer strooien.

2030:

- Omgevingsverrijking die voorziet in de behoeften van de dieren (bijv. ruwvoerballen, graan, pikstenen, etc.) wordt aangeboden op basis van de *best practices* die uit onderzoek zijn voortgekomen en opgenomen in de GvGP.

AANPAK

2026: Onderzoek wordt uitgevoerd naar (alternatieve en/of meer) verrijkingsmaterialen die voldoen aan de gedrags- en gezondheidsbehoeften. De afvoer van mest mag niet gehinderd worden.



15 | OVERDEKTE / VRIJE UITLOOP

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, goede omgeving, natuurlijk gedrag

De meerwaarde van een uitloop zit onder andere in: zonlicht, daglicht, frisse lucht, goed strooisel, mogelijkheid om actief te zijn, keuzevrijheid, scharrelen en rennen en meer ruimte. Pluimveesector en de Dierenbescherming herkennen deze meerwaarde beide, maar verschillen van mening over de noodzaak van een (overdekte) uitloop voor dierwaardigheid. De Dierenbescherming vindt uitloop een voorwaarde, terwijl de pluimveesector de uitloop als een vrijwillige, extra toevoeging ziet.

AMBITIE

2040:

- De Dierenbescherming: alle dieren hebben toegang tot een overdekte uitloop of tot een vrije uitloop met minimaal 50% beschutting in de vorm van bomen/struiken.
- Pluimveesector: het percentage dieren dat toegang heeft tot een overdekte uitloop wordt bepaald door de markt.

AANPAK

Onderzoek wordt uitgevoerd naar alternatieve mogelijkheden om dieren op een verantwoorde manier toegang te geven tot een overdekte uitloop (of andere vorm van voldoende direct frisse lucht, daglicht, invallend zonlicht, strooisel en ruimte conform de GvGP). De resultaten van dit onderzoek worden opgenomen in de GvGP.

De Dierenbescherming zet zich in voor onderzoek naar nieuwe manieren om dieren een vorm van vrije uitloop te geven, waardoor dit voor meer bedrijven haalbaar kan worden.

16 | AFSTEMMING OPFOK- EN LEGFASE

Leghennen en opfokleghebben

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, goede gezondheid, goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2026: De *best practices* worden toegepast (voor investeringsgebonden zaken: bij ver- en nieuwbouw).
2040: De *best practices* worden toegepast op alle bedrijven.

AANPAK

Een betere afstemming tussen de opfok- en legfase van hennen biedt potentieel voordelen. De overgang kan een risicomoment vormen omdat deze gepaard gaat met een verandering in omgeving en management en extra transport. Betere afstemming kan stress reduceren en problemen zoals verenpikken verminderen. Betere afstemming kan bijvoorbeeld gaan over het laten aansluiten van de huisvestingssystemen, management, voer (type, schema), licht (type, schema), etc. De meest verregaande vorm van afstemming tussen opfok- en legfase is de integratie hiervan op één locatie, waarbij de diergezondheidsstatus wel een belangrijk aandachtspunt is.

2026: Er wordt onderzoek uitgevoerd naar het verbeteren van de aansluiting tussen de opfok- en legfase. De resultaten hiervan worden opgenomen in de GvGP. De Dierenbescherming wil hierbij ook bekijken of het wenselijk is vanuit welzijns- en gezondheidsoogpunt om de opfokfase en legfase op één locatie, dan wel in één stal te hebben.

PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ

17 | NATUURLIJKE OPFOK (DARK BROODERS, MATERNALE ZORG)

Vleeskuikens en opfokleghennen

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030: Bij nieuw- en verbouw worden *dark brooders*² toegepast conform de meest recente *best practices* (voor opfok) en verzameld in de GvGP.

2035: Alle stallen voor opfokhennen en vleeskuikens zijn uitgerust met *dark brooders* of eventueel andere vormen van maternale zorg, conform de meest recente *best practices* en verzameld in de GvGP.

AANPAK

2026: Er wordt onderzoek uitgevoerd naar manieren om maternale zorg toe te passen in praktijksituaties. Hierbij moet diergezondheid als belangrijke weegfactor meegenomen worden. Dit onderzoek wordt opgenomen in de GvGP.

18 | UITKOMST IN DE STAL

Vleeskuikens en opfokleghennen

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2026: Kuikens hebben in ieder geval direct na uitkomen toegang tot voer en water (uitkomst in de stal of early feeding op de broederij).

2040: Pluimveehouders laten alle kuikens uitkomen in de stal (voorwaarde: betrouwbare vaccinatie van de nodige vaccins in de stal mogelijk).

Pluimveesector: broederijen die kuikens produceren voor niet-Nederlandse pluimveehouders bieden de kuikens direct na uitkomen toegang tot voer en water, of leveren 18-daagse bebroede eieren, waardoor de kuikens niet in Nederland uitkomen.

AANPAK

We bieden het jonge dier altijd goede zorg, ongeacht of ze in de stal uit het ei komen of in de broederij. Goede zorg betekent in ieder geval dat ze vanaf het moment van uitkomen water en voer verstrekt krijgen. Wanneer de nodige vaccinaties ook (betrouwbaar) kunnen worden gedaan bij kuikens die in de stal uitkomen, werken we toe naar het uitkomen van de kuikens in de stal.

2026: Uit te voeren onderzoek geeft inzicht in de (huidige en mogelijk toekomstige) mogelijkheden op het vlak van vaccineren in de stal, waardoor de route van uitkomen in de stal haalbaarder wordt. Er wordt een routeplan uitgewerkt voor het uitkomen in de stal. Deze resultaten worden opgenomen in de GvGP.

² Een *dark brooder* is een beschut, donker, warm gebied in de stal. Door deze eigenschappen wordt een gedeelte van de maternale zorg nagebootst. Kuikens hebben de vrije keus om zich onder de *dark brooder* of zich elders in de stal te bevinden. Onderzoek laat zien dat dit kan leiden tot minder verenpikkerij bij hennen. Daarnaast biedt dit kansen voor energiebesparing, omdat niet de gehele stal verwarmd hoeft te worden.



Foto: Hubbard

19 | NATUURLIJK PAARGEDRAG

Vleeskuikenouderdieren

RDA-PRINCIPES

Goede gezondheid, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030: Het aantal gedwongen paringen wordt - conform verwacht uitkomst van onderzoek - verminderd van 90% naar 45% of lager. Resultaten van het onderzoek worden omgezet in ambities en toegevoegd aan de GvGP.

AANPAK

2026: Onderzoek wordt uitgevoerd om het aantal gedwongen paringen terug te dringen. Hierin wordt onder andere gekeken naar het percentage hanen, huisvesting, management en genetica. De resultaten van dit onderzoek worden daarna toegevoegd aan de GvGP.

20 | BEVEDERING

Vleeskuikenouderdieren

RDA-PRINCIPES

Intrinsieke waarde, goede gezondheid

AMBITIE

2030: Resultaten van het onderzoek worden omgezet in ambities en toegevoegd aan de GvGP.

2040: Betere bevedering is bereikt door aanpassingen in onder andere genetica, huisvesting en management.

AANPAK

Slechte bevedering is een welzijnsissue bij vleeskuikenouderdieren. Het maakt de dieren kwetsbaarder voor verwondingen door paringen. De fokkerij speelt een belangrijke rol in het verbeteren van de bevedering en is hier ook al mee bezig.

2026: Er wordt onderzoek uitgevoerd naar het verbeteren van de bevedering van de vleeskuikenouderdieren, met name door fokkerij, maar ook op het gebied van huisvesting en management. De onderzoeksresultaten worden na afloop toegevoegd aan de GvGP.

RANDVOORWAARDEN

a. De ontwikkeling naar een dierwaardigere veehouderij vraagt om aanpassingen aan veehouderijsystemen en bij andere schakels in de keten. Om deze aanpassingen te kunnen doen, gelden de volgende randvoorwaarden:

- I. Een veehouder moet aanpassingen kunnen doen binnen zijn investeringsritme of binnen de facetten die de markt hem biedt. Indien de ontwikkeling sneller moet verlopen, dient de veehouder financiële tegemoetkoming te ontvangen om de gewenste stap te kunnen maken. Hierbij is het belangrijk om de gemiddelde normen van een financiële resultaten binnen de sector te hanteren. Hierbij worden de KWIN-normen gehanteerd;
- II. Een veehouder moet uit onafhankelijk, deskundig praktijkgericht onderzoek de zekerheid kunnen ontleenen dat de benodigde aanpassingen in zijn bedrijf, eventueel na een invoerings- en gewenningsperiode, tot het gewenste effect leiden. Zonder dat dit gepaard gaat met problemen in zijn bedrijfsvoering;
- III. Een veehouder moet de aanpassingen in het kader van dierwaardigheid van tevoren kunnen toetsen op integraliteit met andere dossiers als

stikstof en klimaat, waarbij eventuele trade-offs in beeld gebracht worden en de veehouder een verantwoorde en duurzame keuze kan maken;

- IV. Een veehouder moet de mogelijkheid houden om op meerdere manieren tot het doel te komen waarmee handelingsperspectief blijft bestaan voor de veehouder en mogelijkheid voor innovatie open blijft;
- V. Voor regelgeving die boven het EU level playing field gaat, wordt een impactanalyse gedaan. En worden in publiek-private afstemming oplossingen gezocht voor risico's en meerkosten;
- VI. Een veehouder moet een vergunning kunnen krijgen (onder meer een omgevingsvergunning, N2000-vergunning) en vergroten van bouwblok voor de benodigde aanpassingen van het bedrijf;
- VII. Een veehouder moet de financiering van de benodigde aanpassingen rond kunnen krijgen;
- VIII. Een veehouder moet de getroffen aanpassingen in zijn bedrijf kunnen terugverdienen uit de markt door afzet voor een zodanige prijs en periode, passend bij een natuurlijk investeringsritme per sector, dat een structureel rendabele exploitatie geborgd is. Bijvoorbeeld:



- door afzetzekerheid en deel te nemen aan een z.g. 'dedicated supply chain';
 - en/of door bescherming van afspraken in het kader van artikel 210bis van de Europese Gemeenschappelijke Marktverordening van landbouwproducten;
 - en/of doordat import uit derde landen en inkoop van dierlijke producten van dieren die niet in gelijkwaardige systemen zijn gehouden geweerd worden, het zij door de overheid en/of door afspraken met inkopers van retail en foodservice;
 - en/of doordat vaststaat dat de aanpassingen onderdeel worden van EU-regelgeving, waarmee een nieuw level playing field voor de EU-markt ontstaat;
 - en/of doordat de markt het vraagt;
 - en/of geen belemmering ondervinden rondom prijsfluctuaties in verband met vierkantsverwaarding.
- IX. Een veehouder moet de zekerheid hebben dat de overheid bij invoering van nieuwe afspraken en regels een overgangsregeling hanteert die hem de tijd geeft conform de in de sector geldende financieringsnormen
- (KWIN: Kwantitatieve Informatie Veehouderij, jaarlijkse uitgave WUR) eerst eerder gedane investeringen terug te verdienen, dan wel dat de overheid hem financieel helpt met versnelde afschrijving, afkoop hiervan of de meerkosten vergoedt;
- X. Een veehouder moet gebruik kunnen maken van financiële ondersteuning bij de overgang naar een diergericht ontworpen veehouderij, zoals, investeringssubsidies, investeringsafspraken en -bijdragen van derden (bv NGO's), versnelde afschrijving, fiscale regelingen (MIA/Vamil) en overheidsgarantie.
- b. Veehouders welke uit ondernemerschap besluiten om het bedrijf te beëindigen, moeten hier financieel ondersteund worden en niet worden belast met onnodige investeringen.
- c. De veehouderijproducten moeten voorzien zijn van een kenteken of label waardoor consumenten het niveau van dierenwelzijn bij hun productaankopen en foodservicekeuzes kunnen herkennen.
- d. De voorwaarden voor alle systeempartners in de voedselketen dienen op een gelijkelijke manier in wet- en regelgeving opgenomen te worden en spelen een gelijkelijke rol bij de monitoring.





LTO Pluimveehouderij



**DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ:
DAAR WERKEN WE SAMEN AAN!**

Addendum aan het Convenant ‘Stappen naar een dierwaardige veehouderij’

Partijen:

- . Stichting Brancheorganisatie Kalvesector, te dezen vertegenwoordigd door de heer T. Kreuger, bestuurder, hierna te noemen: SBK.
- . Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw E.A. Bien, bestuurder, hierna te noemen: De Dierenbescherming.
- . De samenwerkende partijen zoals vertegenwoordigd in ZuivelNL, te dezen vertegenwoordigd door de heer Schimmel, voorzitter, hierna te noemen: ZuivelNL.
- . Centrale Organisatie voor de Vleessector, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw M. Houben, voorzitter, hierna te noemen COV.
- . De minister van LNVN, mevrouw F.M. Wiersma

Constaterende dat:

- . Partijen samen invulling willen geven aan de stappen naar een dierwaardige veehouderij in de periode 2025-2040 zoals vastgelegd in het convenant Stappen naar een dierwaardige veehouderij en voortvloeiend uit de Wet dieren (artikel 2.3a) en de ontwerp AMvB dierwaardige veehouderij;
- . Partijen hiertoe intensief en constructief overleg hebben gevoerd op de punten zoals vastgelegd in de concept Agenda stappen naar een dierwaardige kalverhouderij;
- . SBK en de Dierenbescherming binnen het tijdbestek van het convenant niet zijn gekomen tot overeenstemming op de noodzakelijke stappen;
- . SBK en de Dierenbescherming graag tot overeenstemming willen komen om te komen tot een dierwaardige kalverhouderij;
- . De samenwerkende partijen zoals vertegenwoordigd in ZuivelNL, COV en de minister van LNVN deze ontwikkeling constructief willen ondersteunen;
- . Partijen positief zijn over de aard en voortgang van de gesprekken.

Partijen komen overeen dat:

- . zij zich tot het uiterste zullen inspannen om tot overeenstemming te komen over de invulling van de stappen naar een dierwaardige kalverhouderij.
- . bij overeenstemming SBK zal overgaan tot tekenen van het Convenant ‘Stappen naar een dierwaardige veehouderij’
- . SBK zal blijven deelnemen aan het Bestuurlijk Overleg als mede gaan deelnemen aan de werkplaatsen zoals deze ingericht worden bij de uitwerking van het Convenant.

Addendum aan het Convenant 'Stappen naar een dierwaardige veehouderij'

Inwerkingtreding:

Deze afspraken treden gelijktijdig in werking op de dag van ondertekening door alle Partijen van het Convenant 'Stappen naar een dierwaardige veehouderij' en eindigen op 1 januari 2026. Indien door onvoorziene omstandigheden deze afspraken niet tijdig uitgevoerd worden treden partijen hierover en over een realistisch vervolg in overleg.

Aldus overeengekomen en in tweevoud ondertekend,

Op 24 juni 2025 te Streefkerk

Stichting Brancheorganisatie Kalversector

T. Kreuger

Bestuurder

Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren

E.A. Bien

Bestuurder

ZuivelNL

A. Schimmel

Voorzitter

Centrale Organisatie voor de Vleessector

M. Houben

Voorzitter

De Minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur

F.M. Wiersma

Aangehecht: Agenda stappen naar een dierwaardige kalverhouderij

AGENDA

- Stappen naar een dierwaardige kalverhouderij 2025-2040 -

Juni 2025

SBK Stichting
Brancheorganisatie
Kalversector



INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	3
2. Stappen naar een dierwaardige kalverhouderij	3
3. Marktwerking in de kalversector	4
4. Afbakening	4
5. Principe 1: Erkenning intrinsieke waarde en integriteit	5
5.1 Rekening houden met de belangen van het kalf	5
5.2 Ingrepen	6
6. Principe 2: Goede voeding	6
6.1 Voeding	7
6.2 Melkverstrekking en zuig-/zoog-behoefte	10
6.3 Permanente verstrekking van drinkwater	10
7. Principe 3: Goede omgeving	11
8. Principe 4: Goede gezondheid	11
9. Principe 5: Natuurlijk gedrag	11
10. Principe 6: Positieve emotionele toestand	12
11. Agenda werkplaats	12

1. Inleiding

De kalverhouderij, vertegenwoordigd door de Stichting Brancheorganisatie Kalversector (SBK), en Dierenbescherming zijn beide groot voorstander van een dierwaardige kalverhouderij, zoals bedoeld door de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA¹) in hun zienswijze 'Dierwaardige Veehouderij' uit 2021. SBK en Dierenbescherming zijn ervan overtuigd dat gezamenlijk sneller tot betere resultaten kan worden gekomen, naast ieders eigen inspanning.

Deze notitie geeft de weerslag van de gesprekken die gedurende de voorbereiding van het 'Convenant Stappen naar een dierwaardige Veehouderij' zijn gevoerd tussen beide organisaties. Voor de RDA-principes 1 en 2 ('Erkenning van de intrinsieke waarde en integriteit van het dier' en 'Goede Voeding') heeft dit geresulteerd in een gezamenlijk beeld over de invulling van deze principes voor het houden van vleeskalveren. Voor de overige RDA-principes is gesproken over ideeën, mogelijkheden en belemmeringen, maar is het gesprek nog niet gekomen tot perspectief op de invulling van deze principes.

Hiermee hebben de tot nu toe gevoerde gesprekken nog niet geleid tot een volledig plan om in 2040 een dierwaardige kalverhouderij te realiseren. Beide partijen wensen het gesprek hierover verder voort te zetten om de ambities, mogelijkheden en belemmeringen voor een dierwaardige kalverhouderij verder te verkennen en waar mogelijk te komen tot stappen. We noemen de gezamenlijke weerslag hiervan de 'Agenda Stappen naar een dierwaardige kalverhouderij 2025-2040'.

In deze Agenda zijn gedeelde ambities en concrete afspraken geformuleerd voor realisatie van die ambities. In sommige gevallen zal (praktijk)onderzoek nodig zijn, om daarna te kunnen besluiten welke veranderingen bijdragen aan dierwaardige veehouderij en over wat praktisch wel of niet mogelijk is. Daar waar noodzakelijk worden maatregelen geborgd door monitoring van de voortgang en resultaten. Met de afsluiting van het Convenant Dierwaardige Veehouderij wordt over de monitoring met alle bij het Convenant betrokken partijen afspraken gemaakt. Via in te richten 'werkplaatsen' wordt gezamenlijk nadere invulling en uitvoering gegeven aan deze Agenda. Deze omvat i) concrete stappen voor RDA-principes 1 en 2, en ii) de agenda voor het verder uitwerken van RDA-principes 3, 4, 5 en 6. De op te richten Autoriteit Dierwaardige Veehouderij speelt een belangrijke rol in de bewaking en rapportage van de voortgang.

2. Stappen naar een dierwaardige kalverhouderij

Naar de beleving van de kalversector is de gezondheid, en daarmee het welzijn van het kalf, altijd een essentieel onderdeel geweest in de praktijk van de kalverhouderij. Dit is echter iets anders dan consequent starten met de vraag 'waaraan heeft het kalf als zoogdier, graasdier en groepsdier behoefte?' Deze zienswijze leidt tot andere oplossingen en aanpak dan tot op heden gebruikelijk. De economische kant van het houden van kalveren is daaraan niet ondergeschikt maar ondersteunend. Stappen naar het dierwaardig houden van kalveren is immers alleen mogelijk als een langjarig perspectief met economische duurzaamheid bestaat.

Het doel is om een kalverhouderij te creëren waarin de kalveren hun natuurlijke gedragingen kunnen uitoefenen, zonder ingrepen, en waarin welzijn (waaronder gezondheid) stalomgeving en management in harmonie zijn, conform de principes van Dierwaardige veehouderij.

¹ <https://www.rda.nl/documenten/2021/11/18/zienswijze-dierwaardige-veehouderij>

De 6 leidende principes van dierwaardige veehouderij, zoals beschreven door de RDA in 2021 in hun zienswijze 'Dierwaardige Veehouderij', vormen de basis en inspiratie voor de praktische vormgeving van de ontwikkelingen in de kalverhouderij tot 2040. Verder putten partijen uit Veal Forward van SBK en het Deltaplan Veehouderij van Dierenbescherming.

De zes principes van de RDA zijn:

1. Erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier - Respect voor de eigen waarde van het dier als wezens met gevoel die pijn en plezier kunnen ervaren. Dit betekent onder meer geen ingrepen (zoals in de rundveehouderij onthoornen), grenzen aan het aanpassen van het dier via fokkerij, en oog voor eigen belangen van het dier.
2. Goede voeding - Voldoende water en voer van goede kwaliteit.
3. Goede omgeving - Een comfortabele en veilige omgeving met een goed klimaat (onder meer temperatuur, frisse lucht, bioritme).
4. Goede gezondheid - Een goede gezondheid waarborgen, en pijn voorkomen (ook qua verwondingen door soortgenoten).
5. (Natuurlijk) gedrag - Voldoende mogelijkheden om essentiële natuurlijke gedragingen te vertonen en behoeften te vervullen, de belangrijkste zijn: rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal gedrag.
6. Positieve emotionele toestand - Waarbij het dier in staat is om te reageren op de veranderende sociale en fysieke omgeving en een toestand bereikt die het als overwegend positief ervaart ('A life worth living'). Deze toestand komt voort uit het voldoen aan alle voorgaande principes.

De principes 1 en 2 zijn in deze notitie uitgewerkt tot concrete stappen. De uitwerking van principes 3 t/m 6 moet nog plaatsvinden. Veel aspecten van de praktijk van de kalverhouderij hebben echter betrekking op meer dan één van de zes principes. We zullen voortdurend vanuit de samenhang tussen de principes werken en er op letten dat aanpak en verantwoording niet per principe plaatsvindt. We erkennen dat hetgeen in deze notitie is opgeschreven stappen in de richting van een dierwaardige kalverhouderij zijn. Het is geen compleet beeld dat naar 100% invulling van de zes principes leidt.

3. Marktwerving in de kalversector

Al staat de omgang met dieren centraal in de kalversector, kalverhouderij blijft een economische activiteit die zich in de voedselmarkt afspeelt. Voor veel van de ambities en benodigde stappen voor een dierwaardige kalverhouderij geldt dat de meerwaarde van een dierwaardige kalverhouderij op heldere en intelligente manieren in de markt moet worden gezet. De markt moet het mogelijk maken en moet het ook waarderen. Dat vraagt om nieuwe concepten die op duidelijk gedefinieerde markten zijn afgestemd.

De producten uit de kalverhouderij worden voor een groot deel op markten buiten Nederland afgezet. De kans op succes wordt vergroot door voor de Nederlandse initiatieven op gebied van dierenwelzijn, EU-breed en in ieder geval op de belangrijkste afzetmarkten steun te zoeken en daarmee te streven naar een gelijk(er) speelveld op de interne markt van de EU. Daarom is het van groot belang om aansluiting te vinden bij buitenlandse kwaliteitssystemen.

4. Afbakening

In deze Agenda gaat het om afspraken over de fase waarin het kalf verblijft op een gespecialiseerd kalverbedrijf. Dat is ook de fase waarvoor SBK zich ten volle verantwoordelijk acht. Daarnaast gaat het om onderwerpen die een direct raakvlak hebben met de melkveehouderij.

Vanuit het kalf gezien zijn andere schakels van de kalverketen vanzelfsprekend ook van grote betekenis, zoals de fase op het melkveebedrijf, transport, verzamelen van de kalveren en de slacht. SBK en Dierenbescherming hechten voor alle schakels in de keten aan een hoge kwaliteit van handelen en het op een dierwaardige manier omgaan met kalveren.

Over de fase op het melkveebedrijf zijn tussen ZuivelNL en Dierenbescherming afspraken gemaakt in de 'Routekaart naar een dierwaardiger en toekomstbestendige melkveehouderij'. Voor transport, verzamelen en slacht is dat nog niet het geval. Partijen kiezen er vanwege de grote maatschappelijke impact voor om het transport van kalveren vanaf het melkveebedrijf, en het vervolgens verzamelen en transport naar het kalverbedrijf, verder te gaan uitwerken binnen de in te richten werkplaats voor de kalversector onder het Convenant Stappen naar een dierwaardige veehouderij. SBK en Dierenbescherming hebben de ambitie om samen op te trekken om zeker te stellen dat het in het geheel van de keten en elke afzonderlijke schakel het kalf centraal staat.

5. Principe 1: Erkenning intrinsieke waarde en integriteit

De intrinsieke waarde van een dier verwijst naar een eigenwaarde die losstaat van het nut dat een dier voor de mens kan hebben. Respect voor deze eigenwaarde betekent dat belangen en doelen van dieren worden meegewogen. Als we als mens de intrinsieke waarde van het dier respecteren, betekent dit dat de door mensen georganiseerde leefomgeving van het dier niet leidt tot structurele aanpassingen van en/of ingrepen aan het dier of substantiële aantasting van dierenwelzijn, handelingsmogelijkheden en integriteit van het dier.

5.1. Rekening houden met de belangen van het kalf

Ambitie: er wordt bij de huisvesting en verzorging van vleeskalveren rekening gehouden met de belangen van het dier. Dat betekent onder meer:

- a) het houderijsysteem aan het dier aanpassen en niet andersom;
- b) geen lichamelijke ingrepen meer uitvoeren, tenzij er een medische noodzaak is (door dierenarts vast te stellen);
- c) rekening houden met typisch tot de eigen waarde van het kalf behorende eigenschappen.

Tot de eigen waarden van het kalf behoren de volgende eigenschappen:

- o *Het kalf als dier*. Hieruit volgen noodzakelijke biologische behoeften als: ademen, eten en drinken, mesten en urineren, bewegen, rusten en slapen, zelfverzorging en reguleren van warmte en koude, veiligheid en maternale zorg.
- o *Het kalf als zoogdier*. Dit betekent dat het kalf melk drinkt, zoogbehoefte heeft en het belang om zuiggedrag te kunnen vertonen, wordt gerespecteerd.
- o *Het kalf als jong dier*. Dit betekent dat elementen als het kunnen ontwikkelen van het lichaam en de eigen immuniteit, en het kunnen ontwikkelen van de pens en de herkauwfunctie, wordt gerespecteerd. Net zoals de behoeften tot bewegen, spelen en exploreren. Het ontvangen van maternale zorg speelt niet op het kalverbedrijf, maar op het

melkveebedrijf. En het uitoefenen van seksueel gedrag is gezien de leeftijd en ontwikkeling van het vleeskalf, minder relevant.

- o *Het kalf als kuddedier*. Dit betekent dat elementen als groepsvorming, sociale cohesie en synchronisatie van gedrag worden gerespecteerd. Om te kunnen ontwikkelen als sociaal dier binnen de kudde is het kunnen vertonen van spelgedrag belangrijk.
- o *Het kalf als herbivoor*. Dit betekent dat het kalf (met uitzondering van dierlijke eiwitten uit melk) wordt gevoed op basis van plantaardige grondstoffen.
- o *Het kalf als graasdier*. Dit betekent dat kalveren behoefte hebben aan beweging, grazen, foerageren en kunnen eten met de kop naar beneden, waarbij het gras en ruwvoer met de tong kan worden gemanipuleerd.
- o *Het kalf als herkauwer*. Dit betekent dat het kalf de pens moet kunnen ontwikkelen en met het stijgen van de leeftijd overgaat van het hoofdzakelijk verteren van melk naar het hoofdzakelijk verteren van ruwvoer, en plaats en ruimte (fysiek en in de tijd) heeft om te kunnen herkauwen.

Realisatie/afspraken:

De hierboven onder de punten a) en c) beschreven 'belangen van het dier' moeten worden uitgewerkt tot afspraken voor de RDA-principes 2 tot en met 5: 'Goede voeding', 'Goede omgeving', 'Goede gezondheid' en 'Natuurlijk gedrag'. Ingrepen (punt b) worden hieronder in hoofdstuk 5.2 beschreven.

5.2. Ingrepen

De ingrepen onthoornen, castreren en bijspenen verwijderen komen bij vleeskalveren niet of zelden voor omdat:

- de dieren zes tot maximaal 12 maanden oud worden en hoornvorming en seksueel volwassen worden nog niet of nauwelijks aan de orde zijn, en;
- voor kalveren bestemd voor de vleesproductie en niet voor melkproductie, bijspenen geen probleem zijn.

Ambitie:

Er worden geen ingrepen uitgevoerd bij kalveren die gehouden worden voor de kalfsvleesproductie.

Realisatie/afspraken:

Voor zover deze ingrepen om medische redenen voorkomen op kalverbedrijven, wordt deze ingreep door een dierenarts en onder verdoving gedaan, met langdurige (minimaal drie dagen) pijnbestrijding. SBK neemt dit per 1 januari 2026 op in het kwaliteitssysteem Vitaal Kalf.

6. Principe 2: Goede voeding

Bij goede voeding gaat het enerzijds om het voorzien in de nutritionele behoeften (voor lichaamsontwikkeling, -onderhoud en activiteit) en verzadiging van het dier, zoals de hoeveelheid, kwaliteit, samenstelling en toegankelijkheid van water en voer. Anderzijds gaat het om de invulling van het soorteigen eet- en drinkgedrag, waarbij het gaat om zaken als frequentie, foerageergedrag kunnen uitoefenen, de wijze van eten en drinken opnemen en het al dan niet in een sociale groep eten. Bij het rund hebben we het dan over als jong kalf melk zogen bij de koe of anders via een kunstmatige speen, het grazen, het eten van ruwvoer, het herkauwen van gras of ruwvoer en het in een sociale groep gesynchroniseerd uitvoeren van gedragingen.

Enkele diergebonden indicatoren voor goede voeding zijn:

- gezonde dieren met voldoende uithoudingsvermogen die biologisch en cognitief goed kunnen functioneren, en geen aanwijzingen vertonen voor deficiënties van bijvoorbeeld ijzer en/of klinische problemen zoals lebmaaglaesies;
- goede groei – onder andere door voldoende beschikbare nutriënten en schoon drinkwater;
- een normale pensontwikkeling;
- het tonen van soorteigen gedrag (zoals herkauwen) en afwezigheid van abnormale gedragingen (zoals tongrollen, tongspelen, schijnkauwen of overmatig zuigen op hokonderdelen of soortgenoten, zoals bij urine drinken) die gerelateerd kunnen zijn aan slechte voeding en het op een ongeschikte manier aanbieden van voeding.

Om dit te bereiken moet het voerregime passend zijn voor het kalf. Dan gaat het om de voersamenstelling/nutriëntenaanbod, de verhouding tussen melk – ruwvoer – krachtvoer, vezelaanbod en vezellengte, hoeveelheid, voerfrequentie en portiegrootte. Wanneer deze voersamenstelling niet passend is, dan kan dit leiden tot ongewenste situaties zoals onder andere: (ijzer)deficiëntie, slecht ontwikkelde pens (onder andere plaque-vorming in de pens), lebmaaglaesies, en abnormale gedragingen.

6.1. Voeding

Ambitie:

De Dierenbescherming en de kalversector streven naar een kalverhouderij waarin kalveren niet langer worden beperkt in de mogelijkheid tot het opnemen van ijzer om daarmee hun Hb-gehalte te verlagen. De Dierenbescherming stelt hierbij als doel een gemiddeld Hb-gehalte van een koppel kalveren van 7 mmol/l. Beide partijen streven naar een voerrantsoen dat kalveren in staat stelt om de pens goed te ontwikkelen en voldoet aan hun herkauwbehoefte. Kalveren hebben 24 uur per dag de beschikking over ruwvoer van een dusdanige kwaliteit en vorm dat abnormaal oraal gedrag (zoals tongrollen, tongspelen, schijnkauwen) nauwelijks meer voorkomt. Voor alle kalveren wordt gestreefd naar een verlaging van de prevalentie van lebmaaglaesies (incl. erosies, zweren, plaques, haarballen en littekens).

De ambitie van de Dierenbescherming is dat aan kalveren, tijdens de eerste 8 weken van het leven, tenminste 3 voerbeurten (melk) per dag wordt verstrekt om daarmee overvulling van de lebmaag te verminderen. Voor de kalversector is dit, mede gezien de sociale aspecten voor de houder, afhankelijk van de overgang van het kalf van de melkveehouderij naar de kalverhouderij, het concept waarvoor de kalverhouder produceert en de variatie in het dieet (welke combinatie van melk en ruwvoer). De kalverhouderij heeft vanuit het belang van het kalf de ambitie dat de melkvoorziening (en voeding in algemene zin) tijdens de transitie van melkvee- naar kalverbedrijf zo goed mogelijk bij elkaar aansluiten. Daarover wordt in het 'Routeplan goede zorg voor het kalf' door de kalversector, melkveehouderij en Vee & Logistiek Nederland het gesprek gevoerd.

De kalversector heeft de ambitie om een marktconcept 'dairy veal' (voorlopige werknaam) te ontwikkelen, waarbinnen de beperking van ijzer in het rantsoen achterwege blijft en het Hb-gehalte van het kalf voldoende is. Het 'dairy veal' kalfsvlees wordt vermarkt op grond van smaak en malsheid. Dit opent de route naar het kunnen stoppen met de sturing op de kleur van het (blanke) kalfsvlees door middel van ijzerarm voer.

Realisatie/afspraken:

- De eigenschappen smaak en malsheid lijken gerelateerd te zijn aan de samenstelling van het rantsoen (tot slacht een rantsoen met ruwvoer én melk) en niet aan de kleur van het kalfsvlees. Daarom wordt een route afgesproken waarbij de kalversector zich maximaal inspant om te komen tot een markt voor kalfsvlees van 'dairy veal' kalveren ter vervanging van 'blank' kalfsvlees, gebaseerd op de technische kwaliteitseigenschappen smaak en malsheid, maar zonder een lichte kleur van het kalfsvlees. Dit betekent dat vleeskalveren dan volledig naar ijzerbehoefte kunnen worden gevoerd en niet langer risico lopen op een te laag Hb-gehalte. Het rantsoen voor vleeskalveren hoeft dan niet langer beperkt te worden tot ijzerarme ingrediënten, wat een ruimere keuzemogelijkheid in diervoedergrondstoffen betekent. De keuze voor diervoedergrondstoffen wordt dan vergelijkbaar met die van andere runderen waar op een bepaald moment het rantsoen enkel nog uit ruwvoer bestaat (rosé kalveren en volwassen rundvee).
- Het voerregime dat wordt ontwikkeld voor 'dairy veal' wordt getoetst op relevante dierkenmerken en KPI's. Deze toetsing wordt uitgevoerd door referentie-KPI's vast te stellen op basis van een referentiegroep kalveren die volgens behoefte wordt gevoerd, zoals bepaald door wetenschappers, zonder beperking vanuit productie- of kostenoogpunt. Op basis van deze groep worden door onderzoekers referentiewaarden bepaald voor onder andere Hb (of precursor) waarden, pensontwikkeling, lebmaaglaesies, incidentie van maag-darm afwijkingen, herkauwen, abnormaal oraal gedrag, biologisch functioneren en cognitief functioneren met behulp van gedragstesten en uithoudingsvermogen. Vervolgens levert de sector een bandbreedte aan rantsoensamenstellingen aan voor het concept 'dairy veal' (bijvoorbeeld: laag – midden – hoog qua verhouding melk – krachtvoer – ruwvoer, NDF¹, vezellengte, ijzerverstrekking etc.) die de sector in de praktijk wil gaan gebruiken. Uit het onderzoek komt dan een range aan waardes voor de referentie-KPI's waarbij moet worden aangetoond dat het nieuwe concept niet wezenlijk verschilt van de referentiegroep. Als er wel een te groot verschil is dan wordt het concept-rantsoen bijgestuurd tot de dierindicatoren in de acceptabele range vallen. De Dierenbescherming en de kalversector bespreken, in samenspraak met wetenschappers, tot welke range een afwijking toelaatbaar is. Als het niet mogelijk is om een concept-rantsoen zodanig bij te sturen dat de dierindicatoren binnen de acceptabele range vallen, dan is dit concept-rantsoen niet bruikbaar voor het marktconcept 'dairy veal' en past het niet in een dierwaardige veehouderij.
- Na vaststelling in welke range de getoetste rantsoenen leiden tot acceptabele KPI-waardes, wordt bepaald welke bandbreedtes in rantsoenenkenmerken (aandelen melk, ruwvoer, krachtvoer, nutritionele gehalten, NDF, etc.) moet worden aangehouden om ervoor te zorgen dat de dierindicatoren in de acceptabele range vallen. Dit moet zodanig worden gedaan dat hiermee kan worden beoordeeld of een bepaald rantsoen zal leiden tot een goede score op de KPI's en dierkenmerken.
- Voor het Hb-gehalte specifiek: Op basis van biologisch en cognitief goed functioneren wordt bepaald hoe het ijzer in het dieet samenhangt met het Hb-gehalte in het dier en de cognitieve prestaties. Zodat op termijn, nadat de relaties tussen de genoemde factoren zijn aangetoond, de Hb-monitoring in het bloed kan worden vervangen door monitoring van de ijzerverstrekking via het rantsoen.

¹ NDF staat voor Neutral detergent fiber en geeft het totaalgewicht aan celwanden weer.

- Naast toetsen van het rantsoen worden tevens de wijze van melkverstrekking (het aanbieden van een speen, de zoogpositie, de frequentie en portiegrootte) meegenomen in het concept 'dairy veal' en in de toetsing. Pensdrinken, kleischijten, bloot, acidose zijn KPI's waarop het concept getoetst moet worden.
- Voor zoogpositie: Er wordt (praktijk)onderzoek uitgevoerd naar het effect van het verstrekken van melk via een (drijf)speen (kalf drinkt met kop naar beneden) en via een speciaal gepositioneerde speenemmer (kalf drinkt met kop omhoog, om natuurlijke drinkwijze te imiteren) op het voorkomen van pensdrinken, bloot en diarree. Hierbij wordt meegenomen: het inpassen van het gebruik van spenen in de praktijk met aandacht voor diergezondheid en hygiëne en het bepalen van de leeftijd waarop de kalveren via spenen melk gevoerd zouden moeten krijgen.
- Voor de borging dat 'dairy veal' kalveren een rantsoen ontvangen dat voldoet aan de vastgestelde bandbreedtes voor rantsoenenkenmerken wordt, in samenspraak met de WUR, een auditregime uitgewerkt waarbij voor een steekproef van de bedrijven die werken conform het 'dairy veal' concept, wordt bepaald welk rantsoen de laatste ronde kalveren gevoerd heeft gekregen, en gemonitord dat dit rantsoen voldeed aan de gestelde bandbreedte voor 'dairy veal' rantsoenen. In overleg tussen de kalversector, Dierenbescherming wordt een partij aangezocht die deze audit uitvoert.
- Om in de overgangsfase te borgen dat 'dairy veal' kalveren een goed bloedijzergehalte hebben worden deze kalveren via bemonstering van het bloed, conform de huidige werkwijze, gemonitord op Hb-gehalte. De monitoring is erop gericht om aan te tonen dat de nieuwe rantsoenen voor het 'dairy veal' concept inderdaad leiden tot een voldoende Hb-gehalte. De Dierenbescherming kan deze resultaten gebruiken in haar contacten met haar zusterorganisaties.
- Over 'goede voeding' vindt periodiek overleg plaats tussen de kalversector, de Dierenbescherming en diervoeding- en dierenwelzijnsdeskundigen van de WUR. Dat heeft betrekking op het bespreken van de audit-resultaten en de monitoring van de voer-gerelateerde afspraken die voortvloeien uit de overgang naar 'dairy veal' kalveren: o.a. het hemoglobinegehalte in het bloed, pensontwikkeling, een gezonde lebmaag en herkauwgedrag.

Realisatie/afspraken m.b.t. het marktconcept 'dairy veal':

Na het ontwikkelen en toetsen van het rantsoen voor het marktconcept 'dairy veal', toetst de kalversector de marktacceptatie voor dit concept ('proof of concept'). Hiervoor worden de volgende stappen gezet en doorlopen:

- Smaakproeven houden van producten afkomstig van 'dairy veal' kalveren. Het doel van deze smaakproeven is om een 'proof of concept' te leveren dat kalfsvlees van 'dairy veal' kalveren (die niet zijn beperkt in ijzeropname) dezelfde technische kwaliteitseigenschappen bezit als het blanke kalfsvlees dat momenteel door de kalversector wordt verkocht. De kalversector neemt hierin het initiatief.
- De uitkomsten van de smaakproeven worden gebruikt bij de marktwerking op de belangrijkste markten voor kalfsvlees, te weten Duitsland, Italië en Frankrijk. Voor het ontwikkelen van marktconcepten op basis van de uitkomsten is het streefjaar 2030. Het marktconcept 'dairy veal' wordt dan, in 2030, geïntroduceerd in Duitsland. Stapsgewijs wordt gewerkt aan het laten groeien van dit marktconcept in Duitsland, en vervolgens introductie en groei van het marktconcept in respectievelijk België, Frankrijk en Italië. Het streven is dat in 2040 in Nederland alleen 'dairy veal' en rosé kalfsvlees wordt geproduceerd.

- De Dierenbescherming heeft een belangrijke voorbereidende en ondersteunende rol op de benoemde afzetmarkten. De Dierenbescherming vraagt, na een succesvolle toetsing van het concept 'dairy veal' en een succesvolle proof of concept, zusterorganisaties in Duitsland, Frankrijk en Italië en haar Europese koepel Eurogroup for Animals deze ontwikkeling te ondersteunen in haar contacten met de betrokken kalversector en overheden als alternatief voor het traditionele kalfsvlees.

6.2. Melkverstrekking en zuig-/zoog-behoefte

Ambitie:

Om te voldoen aan de zuigbehoefte van het kalf en om tegemoet te komen aan de slokdarmsleufreflex wordt melk verstrekt via een speen. Daarnaast wordt onderzocht hoe specifieke voorzieningen te treffen (bijvoorbeeld melkverstrekking via een speenemmer onder een bepaalde hoek) voor kalveren die niet goed kunnen drinken uit een drijfspeen of gewone speenemmer.

De Dierenbescherming en de kalversector delen de volgende ambitie met betrekking tot melkverstrekking:

- Het kalf ontvangt een hoeveelheid melk die valt binnen de bandbreedte die hiervoor is vastgesteld binnen het WUR-onderzoek naar de rantsoenenmerken voor 'dairy veal'.
- De melk wordt verstrekt met behulp van een speen, op een wijze en tot een leeftijd die is vastgesteld binnen het WUR-onderzoek naar zoogpositie voor 'dairy veal'.
- De melk wordt verstrekt in een frequentie en portiegrootte die volgt uit het WUR-onderzoek voor 'dairy veal'.

Realisatie/afspraken:

Zie de afspraken met betrekking tot het onderzoek voor 'dairy veal' zoals beschreven in hoofdstuk 6.1.

De afspraken met betrekking tot de wijze van melkverstrekking worden ook toegepast voor rosé kalveren gedurende de periode dat deze kalveren melk gevoerd krijgen.

6.3. Permanente verstrekking van drinkwater

Ambitie:

De Dierenbescherming en de kalversector delen de ambitie dat al het water dat aan kalveren wordt gegeven, geschikt is als drinkwater voor kalveren en voldoet aan de kwaliteitsnormen voor veedrinkwater van de GD.

Ieder dier moet permanent toegang tot schoon drinkwater hebben, zodat een kalf een hoeveelheid water kan opnemen die past bij de leeftijd en conditie.

Water wordt aangeboden op een manier die past bij het dier (via open wateroppervlak), de leeftijd en conditie.

Realisatie/afspraken:

- In Vitaal Kalf wordt per 2026 opgenomen dat vloeistoffen (melk/water) ad lib beschikbaar zijn.
- Kalveren moeten de mogelijkheid hebben om drinkwater via een open drinkbak (al dan niet in combinatie met drinknippels) tot zich te kunnen nemen. Hier wordt in de komende jaren naar toegewerkt. Idealiter in de vorm van het creëren van een open wateroppervlak voor het kalf om op natuurlijke wijze te drinken.
- Vanaf 2030 moet zijn voorzien in een permanente drinkwatervoorziening met voldoende doorstroming van drinkwater (waterdebiet) voor een kalf om te drinken.

Daarbij is het toegestaan dat, in geval van waterverstrekking via de voertrog, geen drinkwater beschikbaar is tijdens de melkvoerbeurt (tot maximaal 15 minuten ervoor en erna).

7. Principe 3: Goede omgeving

Een goede omgeving betekent dat de ruimte en inrichting van het verblijf is afgestemd op de gedragsbehoeften van de diersoort en de sociale groep. Het betekent dat kalveren voldoende ruimte ter beschikking moeten hebben om hun gedragingen te kunnen uitvoeren, die passen bij hun leeftijd. Voor kalverstallen is ook de uitvoering van de vloer van belang voor het bewegen en spelgedrag enerzijds en (lig)comfort anderzijds. Onder een goede omgeving wordt ook het klimaat en licht in de stal verstaan. Een (overdekte) uitloop en weidegang, behoort volgens de Dierenbescherming tot een dierwaardige omgeving voor het kalf, aangezien wetenschappelijk onderzoek heeft aangetoond dat buiten verblijven behoort tot de soorteigen behoeften van het rund. De omgeving moet het kalf veiligheid bieden. Kalveren worden zoveel als mogelijk in een stabiele sociale groep gehouden.

8. Principe 4: Goede gezondheid

Gezonde dieren zijn een randvoorwaarde voor een goed dierenwelzijn én gezonde en veilige producten. Een gezond dier kan gedefinieerd worden als een dier dat vrij is van ziekte (bestrijdingsplichtige infectieziekten en bedrijfsgebonden aandoeningen), letsel, fysieke afwijkingen of gedragsafwijkingen die het welzijn of normale functioneren (inclusief weerstand tegen ziekten en aandoeningen) kunnen belemmeren.

Het betekent dat gezonde, robuuste kalveren worden aangevoerd op het kalverbedrijf. Kalveren moeten goed worden verzorgd op het geboortebedrijf en een goede overgang maken van het geboortebedrijf naar het kalverbedrijf en dus op een geschikte leeftijd, in goede conditie en onder goede omstandigheden verplaatst worden. De goede zorg voor het kalf wordt op het kalverbedrijf voortgezet via een goede verzorging door de kalverhouder en goede veterinaire zorg.

Goede zorg voor het kalf is van groot belang om gezondheid te kunnen waarborgen. De kalversector is zich hiervan bewust en ziet samen met de melkveesector (en de schakel daartussen) verantwoordelijkheid ten opzichte van goede zorg voor het kalf door de keten heen.

9. Principe 5: Natuurlijk gedrag

Volgens de RDA is het bij dit principe belangrijk dat dieren voldoende mogelijkheden hebben om essentiële natuurlijke gedragingen te vertonen en behoeften te vervullen. Deze gedragingen omvatten: rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal gedrag. Gezien de leeftijd van vleeskalveren worden de natuurlijke gedragingen: reproductie, seksueel gedrag en nestbouwgedrag als niet relevant beschouwd.

10. Principe 6: Positieve emotionele toestand

Volgens de RDA betekent een 'Positieve emotionele toestand' dat het voor het dier mogelijk is om te reageren op de veranderende sociale en fysieke omgeving en het dier zo een toestand bereikt die het als overwegend positief ervaart ('A life worth living'). Deze toestand komt voort uit het voldoen aan alle voorgaande principes. Uiteindelijk is de capaciteit van het dier om

adequaat om te gaan met zijn omgeving om zo een toestand te bereiken die het dier zelf als positief ervaart de basis voor een goed dierenwelzijn.

Er is – ook internationaal – overeenstemming dat een positieve emotionele toestand meer is dan de optelsom van omstandigheden en activiteiten op basis van de andere vijf principes. Als voorbeeld: naast dat het dier wordt voorzien in zijn behoefte, moet voor een positieve emotionele toestand op een dusdanige wijze de behoefte van het dier worden vervuld, dat dit een positieve ervaring voor het dier oplevert. Dus niet alleen voeren (is geen honger lijden, is neutraal), maar gevarieerd, smakelijk voer geven.

Tegelijkertijd exploreren wetenschap en praktijk de praktische vertaling van dit zesde principe. Het is een zoektocht naar eigenstandige parameters voor dit principe. Duidelijk is wel dat het onder meer gaat om mogelijkheden om sociaal gedrag, zoals spelen of elkaar verzorgen, te vertonen en gezamenlijk te kunnen rusten en eten. Ook positieve contacten met mensen, mogelijkheden om te exploreren en afwezigheid van negatieve prikkels, zoals plotselinge, harde geluiden, zijn van betekenis. Ten aanzien van positieve emotionele toestand moet het onderzoek bij kalveren nog starten en wordt het voorlopig ingevuld op basis van menselijke interpretatie.

11. Agenda werkplaats

In de werkplaats Kalverhouderij zullen worden uitgewerkt:

- Uitvoeren van beschreven afspraken voor RDA principes 1 en 2 in een werkprogramma.
- M.b.t. RDA-principe 3 t/m 6: Afspraken maken over gedeelde ambities en de stappen die moeten worden gezet om deze principes voor dierwaardige kalverhouderij in te vullen.